

ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ - ΣΟΛΩΜΟΣ - ΚΑΛΒΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐτίμων καὶ ἐλάτρευον μεταξὺ τῶν θεοτήτων τὴν Μνημοσύνην. Τῆς Μνημοσύνης θυγατέρες ἦσαν αἱ ἐκπροσωποῦσαι καὶ σκέπουσαι ὅ,τι καλὸν καὶ ὑψηλόν, αἱ ἐννέα Μοῦσαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐφέρετο ἡ Κλειώ, ἡ ἐφορεύουσα ἐπὶ τῆς Ἱστορίας. Τῆς Μνημοσύνης γονεῖς ὑπῆρξαν οἱ Τιτᾶνες Οὐρανὸς καὶ Γαῖα, πατὴρ δὲ τῶν Μουσῶν, αὐτὸς ὁ Ζεὺς. Τὴν Μοῦσαν Κλειώ ἃς φέρωμεν σήμερον ἐνώπιόν μας, καθὼς τὴν ἀναπαριστοῦν οἱ μεγάλοι παλαιοὶ τεχνῖται, φέρουσαν στέφανον δάφνης, κρατοῦσαν εἰς τὴν δεξιὰν σάλπιγγα, κυλίνδρους χειρογράφων καὶ κάλαμον εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ ἔχουσαν πλησίον τῆς κλεψύδραν, ἣτις χρονομετερεῖ τὴν τάξιν τῶν ἱστορουμένων ἐν κλεῶν γεγονότων. Αὐτὴ εἶναι ἡ Θεὰ ἡ ἀρμονία, ἡ ὁποία θὰ σαλπίσῃ τὴν δόξαν τῶν πατέρων μας, αὐτὴ εἶναι ἡ θεὰ, ἡ ὁποία θὰ χαράξῃ εἰς τοὺς παπύρους τῆς, ὅσα ἡ μητρικὴ ἀρετὴ τῆς Μνημοσύνης τῆς ὑπαγορεύσῃ. Ἀπὸ τὴν περίσκεψιν καὶ τὸ μέτρον δὲν ἀποκλίνει, ἐφ' ὅσον ὁδηγὸν ἔχει τὴν κλεψύδραν. Ἡ δάφνη, τὴν ὁποίαν φέρει, εἶναι ἡ ἀνήκουσα εἰς τοὺς ἥρωας πρὸς τὰ μνημονεύσῃ, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ θὰ τὴν ἐπιδώσῃ.

Οἱ συμβολισμοὶ αὐτοὶ τῆς πλουσίας καὶ φωτεινῆς μυθολογίας μας ὑπογραμμίζουν μὲ τὸν πλέον εὐγλωττον τρόπον τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν τῆς Ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἀναβιβάζουν εἰς τὰς θείας πηγὰς. Ἡ Ἱστορία εἶναι ὁ ἀποθησαυριστὴς καὶ ὁ ἐκθέτης γεγονότων ἐκτυλισσομένων ἐν χρόνῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐγκύπτει εἰς τὴν διεΐδυσιν τῶν νόμων καὶ τῶν αἰτίων, τὴν μετοχὴν τῆς μοίρας καὶ τὴν συμβολὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σθένους, τοῦ ἥθους καὶ τῆς διανοίας. Ἡ Ἱστορία εἶναι ὁ ἀποθησαυριστὴς τῆς μνήμης, ὁδηγὸς τῶν ἐπαλλήλων γενεῶν καὶ σύμβουλος ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων. Ἡ Ἱστορία παρέχει διδάγματα ἐκ σφαλμάτων ἢ κακοδαιμονιῶν, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ἐκρίθη οὕτως ἢ ἄλλως ἢ πορεία ἑνὸς λαοῦ, ἀλλὰ καί, περιγράφουσα ἐνδόξους πράξεις ἡρώων

ἢ ὀμαδικῆς δράσεως ἐνὸς ὀλοκλήρου Γένους ἢ μιᾶς στρατιᾶς, καλεῖ τοὺς μεταγενεστέρους πρὸς θαυμασμόν καὶ μίμησιν. Πρέπει νὰ θεωρηθῆται εὐτυχῆς ἢ ἐθνότης, τῆς ὀποίας ἐκάστη περίοδος τῆς πορείας τῆς εὗρε τὸν ἄξιον αὐτῆς ὕπομνημονευτὴν ἱστορικόν. Πόσω μᾶλλον τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὀποῖον πρέπει νὰ εἶναι ὕπερήφανον, διότι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ σοφοῦ Διδασκάλου Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου κατέχει τὸ κειμήλιον τῆς συνθέσεως ὀλοκλήρου τῆς μακραίωνος ἱστορίας του. Χωρὶς νὰ παραγνωρίζεται ἡ συμπαθῆς καὶ πολύτιμος συμβολὴ ἐτέρου ἐπιφανοῦς ἱστορικοῦ, τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη.

Ὡς ἐκ τῆς φύσεως ὅμως τῆς Ἱστορίας, ἔργου ἐκάστοτε ἐνὸς ἀνδρός, αὐτὴ παρέχει συγγραφάς, τὰς ὀποίας μοιραίως χαρακτηρίζει ποιά τις ἐπιβεβλημένη ὕπαγωγὴ εἰς κανόνα. Ἡ ἐπιστήμη, τῆς ὀποίας τὰς ἐπιταγὰς ἀκολουθεῖ ὁ ἱστορικός, ὀσονδήποτε ἐμπνευσμένος, ἀποστερεῖ τὴν ἀφήγησιν ἀπὸ τὴν ζωηρότητα τῆς ἀμεσότητος, ἐμποδίζει τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου, ἢ δὲ κλεψύδρα τῆς Κλειοῦς ἀναγκάζει τὸν ἱστορικόν εἰς ὕπακοὴν πρὸς τὰς ὕπαγορεύσεις τοῦ μέτρου, προβαίνει εἰς ἀφαιρέσεις, περικοπὰς, περιορίζει τὰς θαυμαστικὰς ἐξάρσεις, παρακάμπτει περιγραφὰς ὀξυτήτων καὶ τὸν ἄγει εἰς τὴν ἀποφυγὴν βαρέων ἢ ρεαλιστικῶν χαρακτηρισμῶν, πάντων τούτων ἐν τούτοις στοιχείων, τῶν ὀποίων ἢ συμβολὴ εἰς τὴν διαμόρφωσιν καταστάσεων ἢ τὴν ὕπαγόρευσιν πράξεων, ἀποτελοῦν ζωτικὸν μέρος τῆς πληρότητος τῶν γεγονότων, τὰ ὀποῖα προσφέρονται πολλάκις σχηματικῶς καὶ μὲ τὴν ψυχρὰν ἐνατένισιν τοῦ ἐρευνητοῦ.

Εὐτυχῶς ὅμως τὴν ἐπίσημον αὐτὴν, ἅς τὴν ὀνομάσω οὕτως, ἱστορικὴν ἀφήγησιν ἔρχονται καὶ συμπληρώνουν ἐν δαφιλείᾳ καὶ ἄλλα παράλληλα δῶρα τῆς Κλειοῦς, μὴ ἀφιστάμενα ἐν τῇ οὐσίᾳ τῶν τῆς ἱστορικῆς προσφορᾶς. Πλήρη ἐνεργοῦ ζωῆς, μὴ ὕποκειμενα εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐπιστήμης, ἀπελεύθερα ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν ἀντικειμενικότητα, προσφέρονται τὰ Ἀπομνημονεύματα τῶν ἐπὶ μέρος δημιουργῶν τῶν γεγονότων, τῶν ἄθλων, τῶν ἠρωισμῶν. Ὁ ὕποκειμενικὸς χαρακτήρ τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ἀδέσμευτος, ἀφήνει νὰ ἐκχυθῇ

εϊλικρινής ὁ ἀνθρώπινος παράγων, μὲ τὰ συμπαρομαρτοῦντα πάθη, συναισθήματα φιλίας, μίση, προτιμήσεις, ἀπωθήσεις. Βεβαίως, ὁ μεταγενέστερος μελετητῆς δὲν δύναται νὰ μορφώσῃ, ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐνὸς καὶ μόνου ἱστορικοῦ ἀπομνημονευματογράφου, ὀρθὴν καὶ ἀκριβῆ γνώμην. Ἡ ἱστορικὴ ὁμως ἀλήθεια ἀνακύπτει ἐκ τῆς παραλλήλου μελέτης πλείστων ἀπομνημονευμάτων. Ταῦτα, ὀφειλόμενα εἰς ἱστορικὰ καὶ σημαίνοντα πρόσωπα ἀνήκοντα εἰς διαφόρους μερίδας, ἀκολουθήσαντα καὶ ὑπερασπίζοντα ἰδίαν γραμμὴν σκέψεων καὶ δράσεως, ἐν τῷ συνόλω των καὶ ἐν τῇ παραβολῇ μελετώμενα, μὲ γνώμονα πάντοτε καὶ τὴν ὑπεύθυνον ἐπίσημον Ἱστορίαν, δύναται νὰ μορφώσουν κατὰ τρόπον ζωηρὸν καὶ γραφικὸν πληρεστέραν τὴν εἰκόνα τῶν ἱστορουμένων γεγονότων τοῦ παρελθόντος.

Ἀνάλογον συμπληρωματικὴν ὑπηρεσίαν προσφέρουν καὶ οἱ χρονικογράφοι. Τὸ χρονικόν, συντεταγμένον παρ' αὐτοπτῶν, συγχρόνων πρὸς τὰ ἱστορούμενα, δίδει ταῦτα ἀνάγλυφα, μὲ τὴν σφραγίδα ἴσως τῆς ἀντικειμενικότητος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁμως δυνάμεθα ν' ἀπομακρυνθῶμεν συγκρίνοντες, παραλλήλιζοντες καὶ μελετῶντες τὴν ποικιλίαν τῶν στοιχείων καὶ τῶν πηγῶν. Ἄλλη πλουσία πηγὴ εἶναι τὰ συλλεγόμενα καὶ ἐκδιδόμενα Ἀρχεῖα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ἀγωνιστῶν πολιτικῶν καὶ ἱστορικῶν πόλεων καὶ περιοχῶν. Πηγὴ καὶ αὐτὴ ζῶσα. Τέλος καὶ ἄλλη πηγὴ, ὀλιγότερον συντεταγμένη, οὐδόπως κωδικοποιημένη, ὑπαγομένη εἰς ἀλλοιώσεις καὶ παρεξηγήσεις καὶ παραφθοράς, εἶναι ἡ διασωζομένη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν προφορικὴ παράδοσις. Πιθανὸν νὰ ὑστερῇ ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβεια εἰς τὰ προφορικῶς παραδιδόμενα, ἢ γραφικότης ὁμως, ἢ ὁποία ἀναδίδεται ἀπὸ αὐτά, καὶ τῆς ὁποίας ὁ ἀπώτατος πηγαῖος πυρῆν, ἀναζητούμενος, ἀσφαλῶς περιέχει δόσιν ἀληθείας, προστιθεμένη εἰς τὰ ξηρότερα διδάγματα τῆς Ἱστορίας καὶ εἰς τὰ ἀλληλοσυγκρουόμενα ἀφηγήματα τῶν Ἀπομνημονευμάτων, τελικῶς ἀνταμείβουν διότι δημιουργοῦν ἐν τῇ δυνατῇ πληρότητι, τὴν ἱστορικὴν ἀναπαράστασιν.

Πάντες οὗτοι οἱ παράγοντες, οἱ τελικῶς συγκροτοῦντες τὴν Ἱστο-

ρίαν, εἶναι δῶρα τῆς διαιωνιζομένης Μνήμης. Πόσον ἀναλάμπει ἡ ἀλήθεια ἢ περικλειομένη ἐν τῷ συμβολισμῷ τοῦ ἀρχαίου μύθου, πόσον εὐκόλως ἀναγνωρίζομεν εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Μούσης Κλειοῦς προστιθέμενα τὴν ἀδιαφιλονίκητον μητρότητα τῆς Μνημοσύνης.

Ἄς μὴν νομισθῇ ἐν τούτοις, ὅτι ὑποτιμῶ τὰ συνετὰ θέληγτρα τῆς Κλειοῦς, ἂν ταχέως ἀντιπαρέλθω τὴν ἐξιστόρησιν ἀτελευτήτου σειρᾶς γεγονότων εὐκλεῶν, ὅπως τὰ μυθολογούμενα Τρωικά, οἱ Μαραθῶνες, αἱ Σαλαμίνες, αἱ Θερμοπύλαι, αἱ σκιερὰι πτυχαὶ τῶν ἐνδοελληνικῶν ἐρίδων, ἡ θρυλικὴ ἐξόρμησις μέχρι τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς τοῦ κατακτητοῦ μακεδόνοσ Ἀλεξάνδρου, αἱ ἐναλλαγὰι τῆς μοίρας μὲ τὴν κατάκτησιν τῶν σιδηροφράκτων κοσμοκρατόρων Ρωμαίων, ἡ θαυμασία ἐξέλιξις, διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως καὶ ἐπιβολῆς τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία μετέπλασε τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν εἰς ἑλληνικὸν θρίαμβον, τὸν ἐνδοξόν μας Βυζαντινισμόν, ὅστις κατέστησε τὴν Βασιλίδα τῶν πόλεων ὁμοῦ μετὰ τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ ἱεροῦ Ἄθω, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Μυστρά, κοιτίδας τοῦ ἐπεκτεινομένου Χριστιανισμοῦ καὶ χώρους, ὅπου ἔλαμψαν οἱ μεγάλοι ἀνατολικοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀκολουθήσασα, τέλος, ὀλίγον κατ' ὀλίγον μοιραία φθορά, κατόπιν τῆς προσκαίρου ἀπὸ Δύσεως Φραγκικῆς κατακτήσεως, διὰ τὰ καταλήξῃ εἰς τοὺς ἀγῶνας ἀποκρούσεως τῶν ἀλλεπαλλήλων ἀπὸ Ἀνατολῶν πληγμάτων τῶν ἀπίστων εἰς τὰ ὁποῖα τελικῶς ὑπέκυψαν ὑπερηφάνως.

Πάντα ταῦτα προσφέρει ἀφθόνως ἡ Ἱστορία· διατηροῦνται δέ, εἰς τὴν μνήμην πάντων ἡμῶν ἔσαεὶ ζωηρά, καὶ εἰς οὐδὲν θὰ συμβάλῃ ἢ παρ' ἑμοῦ συμβατικὴ ἐπανάληψις. Μνημονεύω μόνον μετὰ κατανώξεως τὸν ζόφον, ὁ ὁποῖος ἐκάλυπεν ὄχι μόνον ἅπαν τὸ Ἑλληνικόν, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὴν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀδιαφοροῦσαν Δύσιν· ἅμα διεδόθη τὸ ἀπαίσιον μῆνυμα ὅτι «ἐάλω ἡ Πόλις», ὡκεανοὶ αἵματος τὴν κατέκλυσαν, ἐσφαγιάσθη ὁ μαρτυρικὸς Βασιλεὺς καὶ ἐσπιλώθη τὸ Μέγα Μοναστήρι, τὸ περικαλέστατον ἐνδιαίτημα τοῦ Θεοῦ. Σκότος ἐκάλυψε πᾶσαν τὴν γῆν, ὅπως καὶ κατὰ τὴν Σταύρωσιν τοῦ

Σωτήρος, ὁ σεισμὸς ἐγένετο πανταχοῦ αἰσθητὸς καὶ τὸ Γένος ἡμῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν μαρτυρικὴν περίοδον, ἣ ὁποία ἐπέπρωτο νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας. Ὁ μακρότατος ὅμως αὐτὸς δρόμος τοῦ Σταυροῦ ὠδήγει σταθερῶς καὶ κρατερῶς πρὸς τὴν Ἀνάστασιν, τῆς ὁποίας ἡ ἐλπίς, ἀλλὰ καὶ ἡ προεργασία, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀνεκόπη. Ὑπὸ ζυγὸν στυγνῆς δουλείας ἀπηνῆ, ἡ φυλὴ ἀνεδείχθη ὑπέροχος πρόμαχος πίστεως καὶ σθένους. Οἱ ζηλωταὶ τοῦ Χριστοῦ, τῆς Πατριδος καὶ τῆς Ἐλευθερίας, ἀφηφοῦντες τὴν ἀπειλὴν τῆς μαχαίρας καὶ τῆς ἀγχόνης, ἐχαλύβδωναν τὴν ἐμμοιήν των εἰς τὰ πάτρια. Θρησκεία καὶ γλῶσσα διασωζόμεναι, ἡ μία μέσω τῆς ἄλλης, ὑπὸ τὴν σκέπην ἀπλοϊκῶν ὁσίων ἱερωμένων καὶ καλογήρων, ἀπέβησαν τὰ ὄργανα καὶ οἱ φορεῖς τῆς σωτηρίας. Ἄν μέχρι σήμερον ἀκόμη εἰς τὸ στόμα τῶν Ἑλλήνων, ἀστῶν καὶ χωρικῶν, ἀκούωμεν ρητὰ καὶ φράσεις ἐχούσας τὴν πηγὴν των εἰς τὸ Ψαλτήριον, τὴν Ὀκτώηχον, τὰ Ἐδαγγέλια, τὰ Μηναῖα καὶ τὸ Τριώδιον, φράσεις καταστάσας παροιμιώδεις, καθημερινῶς ἐν χρήσει, τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν κατὰ πολὺ δυστυχῶς ἀμβλυνθεῖσαν προσήλωσιν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ Θεῖα καὶ δὴ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ τυπικά, ὅσον εἰς τὸ ὅτι πηγάζουν ἀπὸ τὴν μακραίωνα ἐθνικὴν μνήμην, τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν κληροδοτούμενην, ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς ἐνθουσιώδους καὶ ἡρωικῆς δουλείας, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ διαρκὴς οἰκειώσεις πρὸς τὰ ἅγια Γράμματα ἦτο ὄχι μόνον σχολεῖον, ὄχι μόνον πάροχος παραμυθίας, ἀλλὰ καὶ πολεμικὸν προγυμναστήριον, ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ὑπερμάχου Στρατηγοῦ. Ἀπ' αὐτὴν ἐπίστευον ἀκραδάντως ὅτι θὰ ἤρχετο καὶ πάλιν ἡ σωτηρία, ὅπως καὶ ὄντως ἐγένετο.

Δὲν πρόκειται ὅμως νὰ ἐπεκταθῶ εἰς τὸ ἐπακολοθησαν Ἔπος. Νομίζω ὅτι μᾶλλον ἀρμοδία δι' ἡμέραν πανηγυρισμοῦ εἶναι ἄλλη ὁδός. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐπανέλθω εἰς τοὺς χώρους τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, ἀπὸ ὅπου ὠρμήθην.

Ἡ Κλειὸ δὲν εἶναι ἡ μόνη θυγάτηρ, ὅσον καὶ ἂν εἶναι σεβασμία, τῆς Θεᾶς Μνημοσύνης. Εἰς τὸν Ἐλικῶνα, ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ

Μουσηγέτου, ἐν ἀρμονία εὐδαίμονι, περιφέρονται καὶ ἄλλαι ἀδελφαί. Ἐλέχθη ὅτι εἰς τὰ πράσινα ὑψίπεδα τοῦ τερπνοῦ αὐτοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου ἀκόμη καὶ τοῦ ὄφους τὰ δῆγματα εἶναι ἀνώδυνα, διότι χόρτον φαρμακερὸν δὲν φύεται, ὅπου ἡ ἀρμονία εἶναι ὑπερτάτη. Ὁ λόγος οὗτος ταυτίζεται μὲ τὰς προφητικὰς ρήσεις τοῦ Ἡσαίου, περιγράφοντος τὴν μακαριότητα, ἣτις θὰ ἐπεκράτει κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀναμενομένου Μεσσίου. Ἐκεῖ, λέγει ὁ Προφήτης, τὰ παιδιά ἀφόβως θὰ παίζουν μὲ τὰς φωλεὰς τῶν ἐχιδνῶν, τὰ πρόβατα μετὰ τῶν σκύμων καὶ ὁ λέων θὰ τρέφεται μὲ τὰ χόρτα τῶν λειμώνων, ὅπως ὁ βοῦς.

Παρομοία ἡ μακαριότης τῆς κατοικίας τῶν ἀδελφῶν Μουσῶν. Ἐκεῖ παρὰ τὴν Κλειώ, τὴν ὁποίαν ἤδη ἐδοξάσαμεν, συμπάρεδρος εἶναι καὶ ἡ κατὰ Πλάτωνα «πρεσβυτάτη Καλλιόπη», ἡ ἔφορος τοῦ Ἔπους, ἡ φερομένη ὡς μήτηρ τοῦ Ὀρφέως. Ἐκεῖ καὶ ἡ σκεπτικὴ ἐν τῇ φαντασιώσει της Πολύμνια, ἡ ἐφορεύουσα ἐπὶ τῶν ἠρωικῶν ὕμνων, ἐκεῖ καὶ ἡ Ἐρατώ, ἡ Ἐρασμία, ἡ ὑμνοῦσα τὰ ἐρωτικά, ἀλλὰ καὶ τὴν μελάγχολον ἐλεγείαν. Αὐταὶ θὰ βοηθήσουν, διὰ νὰ καταστῇ ὁ ἐορτασμός, ὅπως ἐμπρέπει εἰς κάθε μεγάλην πανήγυριν, χαρίεις καὶ δοξαστήριος.

Εὐτυχῆ εἶναι τὰ ἔθνη, τῶν ὁποίων αἱ γενναῖαι καὶ ἠρωικαὶ πράξεις, αἱ μαρτυρικαὶ θυσίαι, οἱ τελικοὶ θρίαμβοι εὐρίσκουν τὰ κλέη των, ἀντικατοπτριζόμενα οὐχὶ μόνον εἰς τὴν σοβαρὰν καὶ ξηρὰν Ἱστορίαν, ἀλλ' εὐρίσκουν τοὺς προβολεῖς των μεταξὺ τῶν μεγάλων ὕμνων. Καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν Μνημοσύνην ἀντλοῦν τὰς ἐμπνεύσεις των, ἀπὸ τὰ αὐτὰ ὡς καὶ ἡ Ἱστορία γεγονότα ἐκκينوῦν, ἀλλ' ὅ,τι ἀποδίδουν, βοηθούσης τῆς μαγγανείας τῆς ἐνθέου Τέχνης, ἀντιβοᾷ μὲ τὰς ὠδὰς των εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ζῶμεν εἰς ἐποχὴν πεζὴν καὶ δυσοίωνον. Πλεῖστα θέσμια θεωρούμενα ἀπαρασάλευτα ἔχουν χάσει τὸν αἰώνιον χαρακτῆρά των. Εἰς κλίμακα παγκόσμιον, πλεῖσται συνθῆκαι μετεβλήθησαν καὶ ἠλλοιώθησαν. Ἡ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν λατρεία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσκῆ εἰς ἕνα ἐλεύθερον ἤδη λαὸν τὴν ἔλξιν, τὴν ὁποίαν ἤσκει, εἰς τὸν ἐπὶ τέσσαρας

αιῶνας ὑπόδουλον, καὶ δὴ ὑπὸ συνθήκας ἀγρίας. Διάφοροι ροπαί, ὑποδουλιζόμενοι καὶ ὑπὸ τῆς διευρύνσεως τῆς παγκοσμίου εὐκόλου ἐπικοινωνίας καὶ ὑπὸ θεωριῶν, δι' ὧν τὰ ἀνθρωπιστικὰ καὶ οἰκουμενικὰ ἰδεώδη ὑποσκελίζουν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν προσκόλλησιν εἰς τὴν ἐθνότητα, καθιστοῦν τὴν καλλιέργειαν τῆς ἡρωικῆς, τῆς ἐπικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς ποιητικῆς τέχνης σχεδὸν ἀδιανόητον· ἔχει παύσει αὐτὴ νὰ ἀσκῇ τὴν μαγικὴν ἐπιβολήν, τὴν ὁποίαν ἀναμένει τις ἀπὸ τὴν τέχνην. Ὅσον καὶ ἂν, ἡμεῖς τοῦλάχιστον οἱ Ἕλληνες, εἴμεθα καὶ μένομεν περισσότερον ἀπὸ ἄλλους λαοὺς προσκεκολλημένοι εἰς τὸ πολυσχιδὲς πρόσφατον, ἀπώτερον καὶ ἀπώτατον ἱστορικὸν παρελθόν μας, τοῦ ὁποίου στεροῦνται οἱ περισσότεροι τῶν ἄλλων λαῶν, ἐν τούτοις δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποφύγωμεν τὰς συνεπείας τῶν τεραστίων παγκοσμίων νέων ἐπιρροῶν.

Εἰς ἄλλας ἐποχὰς οἱ λαοὶ ἦσαν μεστοὶ ἰδεωδῶν ἐνεργῶν καὶ ἐπιθυμιῶν φλογερῶν, ὅπου ἡ Ἐλευθερία, ἡ Πατρίς, τὸ Γένος, ἡ Ἀνεξαρτησία, ὁ Ἀγὼν, ἡ Τόλμη, ὁ Ἡρωισμὸς ἀπετέλουν πηγὰς ποιητικοῦ οἴστρου ἀναβλύζοντος ἀπὸ τὰς καρδίας, δημιουργοῦντος συγκινήσεις, παρορμήσεις, ἐνθουσιασμούς, πικρίας, ἥτοι ἀπετέλουν συναισθήματα ἐξ ἴσου ἰσχυρά, ὀδηγοῦντα μὲ τὴν ἰδίαν ποιητικὴν ὁρμὴν καὶ ἰσοτίμως, πρὸς τὰς λοιπὰς πηγὰς Τέχνης, τὸν Ἔρωτα, τὸν Θάνατον, τὴν Ζηλοτυπίαν, τὴν Ἀπόγνωσιν ἢ καὶ τὴν ζῶσαν θρησκευτικὴν πίστιν καὶ τὴν μεταφυσικὴν διάθεσιν.

Κατέχομεν ἄλλωστε ὑψίστην ἀπόδειξιν τῆς δημιουργίας τῶν προγόνων μας :

Τὰ Ὀμηρικὰ Ἔπη, αἱ Πινδαρικαὶ Ὕδαί, ἔργα παγκοσμίως ἀθάνατα κατὰ τὸ παρελθόν, σήμερον καὶ ἀσφαλῶς διὰ τὸ μέλλον, τί ἄλλο ὑμνοῦν, εἰμὴ κλέα δρώντων ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν Θεῶν ἡρώων, καὶ ἢ ἐξ αὐτῶν ἀντλουμένη συγκίνησις εἶναι πάντοτε ἀπαραμείωτος, καί, κάτι πλεόν, παροῦσα εἶναι ἢ μεταρσίωσις, τὴν ὁποίαν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῶν ἀθανάτων τούτων ἔργων αἰσθανόμεθα, καθὼς ἢ ἀπαράμιλλος τέχνη

τά τοποθετεῖ εἰς χώρους ὑπερφυσικούς, ὅπου ἀναμιξ χωροῦν θεοὶ καὶ ἄνθρωποι.

Θέλω νὰ καταλήξω εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἡ Ἑλλάς ἠτύχησεν, ἐξ ἀγαθῆς συγκυρίας κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίοδον τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, νὰ εὐρεθῇ προικισμένη, μεταξὺ πολλῶν φλογερῶν πνευμάτων, ἀπὸ δύο ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ποιητῶν, οἵτινες ἀπὸ Θεοῦ ἐτάχθησαν καθιερωθέντες ἱεροφάνται τῆς Μούσης νὰ ἐκφράσουν διὰ τῆς ὑψηλῆς Τέχνης των τὸ συντελεσθὲν θαῦμα, διὰ ποιητικῶν τρόπων, τοσοῦτου μεγαλείου καὶ τοιαύτης ἠθικῆς ἀνατάσεως, κατὰ τρόπον μεταθέτοντα τοῦτο ἀπὸ τοὺς χώρους τῆς δράσεως καὶ τῆς πολεμικῆς ὁρμῆς, εἰς τὰς σφαίρας τοῦ πνεύματος, ὅπου τὰ γενόμενα, οὐ μόνον κατηξιώθησαν, ἀλλὰ καθωσιώθησαν. Μεταξὺ τῶν ἑκατοντάδων καὶ χιλιάδων ἐπώνυμων καὶ ἀφανῶν ἡρώων, προεργατῶν καὶ ἀγωνιστῶν, τῶν κατεργασαμένων τὴν πολυπόθητον ἐλευθερίαν, μεταξὺ τῶν ἐπιφανῶν ἱστορικῶν, τοὺς ὁποίους, ὡς ὄφειλον, ἐμνημόνευσα ἤδη, χρεωστοῦμεν νὰ καταγράψωμεν ὡς φωτεινοὺς λαμπροὺς ἀστέρας καὶ τοὺς δύο αὐτοὺς ὑμνητάς, τοὺς ἀποθεώσαντας τὸ θυσιαστικὸν θαῦμα τῆς παλιγγενεσίας καὶ τοποθετήσαντας τοῦτο εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Χωρὶς τὴν ἱερατικὴν φωνὴν τούτων, ὁ ὅλος ὑπέροχος ἀγὼν τοῦ Γένους θὰ ἐστερεῖτο μεγάλου μέρους τῆς αἴγλης του.

Περιττὸν νὰ ἐξηγήσω ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ καὶ τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου. Ὑπὸ τὰς πτέρυγας καὶ τὴν αἰγίδα τῆς Πολυμνίας καὶ τῆς Καλλιόπης καὶ τῆς Ἐρατοῦς, οἱ ἐμπνευσμένοι αὐτοὶ τεχνῖται, οἱ λάτρεις τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος, οἱ μυσταγωγοὶ φωτιζόμενοι ἀπὸ τὸν Μουσηγέτην Ἀπόλλωνα, ἐξερεύξαντο ρῆμα ἀγαθόν, μῦσται μᾶλλον καὶ ἱερουργοὶ παρὰ ποιηταὶ λόγων καὶ μύθων, ἔδωκαν τὴν μεγάλην προήν, αὐτὴν ἢ ὁποία διαιώνει καλλίτερον ἀπὸ κάθε ἄλλην μνήμην ἢ ἱστορίαν, ὅ,τι εἶναι ἄξιον νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸ μεταφυσικὸν ὕψος, ὅπου μὲ τὴν θεῖαν των τέχνην καὶ πίστιν τὸ ἐτοποθέτησαν. Παρὰ τοὺς δύο τούτους ποιητικοὺς

γίγαντας συνελειτούργησαν καὶ ἄλλοι ὑμνηταὶ τοῦ Ἀγῶνος, ὁ Ζαλοκώστας, οἱ Σοῦτσοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄριστος ὁ Βαλαωρίτης. Ἡ λαμπηδὼν ὁμως τῶν δύο μεγάλων ποιητῶν παραμένει ἱερατικὴ ἐν τῷ θάμβει της.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ὁ σημερινὸς πανηγυρισμὸς μας ἄς ἀπομακρυνθῆ, λοιπόν, ἀπὸ τοὺς σχηματικὸς ἀφορισμοὺς καὶ τὰς αὐστηρὰς ἱστορικὰς καταγραφὰς τῆς Κλειοῦς· ἄς προστρέξωμεν μᾶλλον εἰς τοὺς προσιδιάζοντας πρὸς ἐν δοξαστικὸν μνημόσυνον Παιᾶνας καὶ τὰς ἐξαύλωτικὰς καὶ τὰς ἀποπνευματωμένας μυστικὰς ἐξάρσεις τῶν δύο μελικῶν ἀπογραφῶν τοῦ Ἔπους τῆς Παλιγγενεσίας. Τὸ ἱερὸν μέλος ἀκουόμενον κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην θὰ καταστήσῃ τὸν ἑορτασμὸν μᾶλλον κατανυκτικόν, διότι ἡ ὑψηλὴ ποίησις κατέχει τὸ δώρημα νὰ μεταθέτῃ τὸ παρελθὸν εἰς τὸν παρόντα χρόνον, νὰ καταδεικνύῃ τὴν ἀφθορον ἀθανασίαν παρωχημένων, ἀλλὰ πάντοτε ζωτικῶς ἐνεργῶν, ἄθλων.

Καὶ πρῶτος ἄς συμπαρεδρεύσῃ μεταξὺ μας ὁ **Ἀνδρέας Κάλβος**. Δὲν ἀποτελεῖ ἄστοχον ἰδέαν ὁ παραλληλισμὸς του πρὸς τὸν Πίνδαρον. Ὁ Πίνδαρος, διὰ νὰ ἐξάρῃ ἀγωνιστικὸς θριάμβους, συνέδεε τοὺς δοξαστικὸς παιᾶνας του πρὸς τὰς θεότητας, αἱ ὁποῖαι ἐδοξάζοντο εἰς τοὺς ἱεροὺς χώρους τῶν ἀγώνων, ἢ ἐπεκαλεῖτο τοὺς Ὀλυμπίους προκειμένου νὰ τιμῆσῃ πρόσωπα ἀρχόντων. Προσέδιδεν οὕτω εἰς κάθε ᾠδὴν του ὑποβλητικὴν θρησκευτικότητα, καθιστῶν αὐτοὺς αἶνους πρὸς τὸ θεῖον καὶ συνάμα δοξολογίαν ἔργων ἀνδρῶν ἀξίων, εἰς τρόπον ὥστε ἐκάστη ᾠδὴ ἐτελειοῦτο εἰς μεγαλοπρεπῆ ἑορταστικὴν σύνθεσιν.

Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος, ἀφοῦ ἀνελίξῃ διὰ τῆς φιλοπάτριδος καὶ λατρευτικῆς φαντασίας του ἐνώπιόν του ὀλόκληρον τὸ πολύπτυχον τοῦ Ἀγῶνος, τὸ περιβάλλει διὰ φωτεινοῦ στεφάνου καί, φιλοτεχνῶν ἐκαστὴν εἰκόνα μετ' ἐνθουσιώδους περιτέχνου μανίας, συνδέει τὰ γεγονότα καὶ μεγαλοεργήματα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φύσιν, τὰς θαλάσσας, τὰ ὄρη, τὰς νήσους, ἅπαντα ἐν ἐξαυλώσει. Ἀλλὰ μήπως ἡ ἰδία αὐτῆ

ὑπέροχος καὶ πραεῖα ἑλληνικὴ φύσις κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους δὲν εἶχε θεοποιηθῆ ;

Ὁ φοβερὸς Κρονίων, ὁ φωτεινὸς Ἀπόλλων, ὁ Ὠκεάνειος Ποσειδών, ἡ Ἀθηνᾶ ἢ γλαυκῶπις προστάτις τοῦ Ἄστεως, ὁ πολεμικὸς Ἄρης, ἡ σκιερὰ Ἑκάτη, ἡ Ἄρτεμις τῶν δρυμῶν, ἡ Θέτις τῶν θαλασσῶν, ὁ ὀργιαστὴς Διόνυσος, ὁ ἀρκαδικὸς Πᾶν, ὅλοι μὲ συνοδοὺς των κατὰ σμήνη, τὰς Δρυάδας, τὰς Νηρηΐδας, τὰς Μούσας, τὰς Χάριτας, τὰς Ἀμαζόνιας, τοὺς Σατύρους, τοὺς Καβείρους, ὀλόκληρον τὸ Πάνθεον τοῦτο προσωποποιεῖ καὶ θεοποιεῖ πᾶσαν ἄκραν τοῦ ὠραίου ἑλλαδικοῦ χώρου, χειρσαίου, ὄρειου, νησιωτικοῦ, ποταμίου ἢ θαλασσίου. Πρὸς τὰς θεότητας ταύτας προστρέχει καὶ ὁ Κάλβος συμπλέκων τὰ ἐθνικὰ κατορθώματα μετ' αὐτῶν εἰς τὰς ᾠδὰς του. Ἄς μὴ νομισθῆ ὅμως, ὅτι ὁ διάκοσμος οὗτος, ὁ ἀντλούμενος ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν λατρείαν, ἀπομακρύνει τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν ἀπὸ τὴν προσήλωσίν του πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς ὑπερμάχου Στρατηγοῦ. Ἡ ἄδομένη εὐτολμία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχει τὴν πηγὴν της εἰς τοὺς Ὀλυμπίους. Αἱ ψυχαὶ καὶ αἱ καρδίαι τῶν ἀγωνιζομένων ἄλλοῦ εἶναι ἐστραμμένα, προσβλέπουν πρὸς τὸ μέγα καὶ ἄσβεστον ἰδανικόν, τὴν συληθεῖσαν Καθέδραν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τὴν αἱματοβαφῆ μνήμην τοῦ Παλαιολόγου, τὴν παλαιὰν μαρμαρυγὴν τῆς Βασιλίδος. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀντλοῦν τὸ θάρρος των. Καὶ τοῦτο δὲν παύει νὰ φωτίζη διὰ τοῦ μελιχροῦ του φωτὸς τὰς Καλβείους ᾠδὰς, χωρὶς αἱ ἔκπαγλοι στιγμιαῖαι ἀναλαμπὰὶ τῶν Ἀπολλωνείων λαμπηδόνων νὰ ἐμποδίζουσι τὴν τελικὴν κατάνυξιν τοῦ χριστιανικοῦ ἡμίφωτος, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἐσχεδιάσθη καὶ ἐξυπηρετήθη ὁ ἀγών. Χωρὶς βεβαίως, εἰς τὸ ἀπώτερον βάθος, νὰ μὴ ἀχνοφέγγουν ἀμυδρῶς αἱ μνημαὶ τῶν ἀρχαίων κλεῶν. Δικαίως λοιπὸν αἱ ὑπερφρεῖς αὐταὶ συνθέσεις παραλληλίζονται πρὸς τὰς πινδαρικὰς ᾠδὰς, ὅπου τὸ θεῖον προσμιγνόμενον πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, κατεργάζεται τὸ θαυμάσιον, τὰ μυστικὰ ἐκεῖνα ἀθλήματα, τὰ ὁποῖα συνθέτουν τὸ μέγα πολύπτυχον τοῦ νεωτέρου ἔπους τοῦ Γένους ἡμῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν τὴν ἀκολουθήσασαν ἐλευθέραν ἐθνικὴν ὄντοτήτά

μας. Ἐὰς ἀποτελέσῃ τὸ ἄκουσμα ὑπὸ τὸν θόλον τοῦτον τοῦ μέλους τοῦ ποιητοῦ ἔναυσμα, πρὸς ἀναζωπύρωσιν τῶν ἐγγνωμόνων συναισθημάτων, τὰ ὅποια χρεωστοῦμεν εἰς ὄσους διὰ τοῦ αἵματός των μᾶς ἐδώρησαν τὴν ποθητὴν ἐλευθερίαν.

Ἴδου μερικοὶ τίτλοι τῶν ᾠδῶν, ἄλλων ἀναφερομένων εἰς ἀφηρημένας ἠθικὰς ἰδέας, ἄλλων εἰς συγκεκριμένας ἡρωικὰς τοποθεσίας τοῦ Ἄγῶνος, ἢ γεγονότα ἀθάνατα :

Εἰς Δόξαν, εἰς Θάνατον, εἰς Νίκην, εἰς τὴν Ἐλευθερίαν. Καὶ ἄλλαι ᾠδαί, εἰς Χίον, εἰς Πάργαν, εἰς Ἀγαρηνοὺς, ἢ Βρεταννικὴ Μοῦσα (ἀφιερωμένη εἰς τὸν Βύρωνα καὶ τὸ Μεσολόγγι), εἰς Σάμον, εἰς Σοῦλι, εἰς τὸν Ἱερὸν Λόχον. Ὅ,τι ἄξιον, ὅ,τι τίμιον ἔχει ὑμνηθῆ καὶ ὁ τόνος εἶναι ὁ ἐμπρέπων. Ὅλα τὰ καθ' ἕκαστα θέματα, τεχνηέντως τὰ συνδέει μὲ τὰ ὑπερούσια ὄντα, μὲ τὰ ὅποια ἡ κλασσικὴ τοῦ ποιητοῦ παιδεία τὰ εἶχε συνυφάνει, τοποθετοῦνται δὲ αἱ ἡρωικαὶ περιστάσεις τοῦ Ἄγῶνος ἀνάγλυφοι εἰς μαρμαρίνην πλάκα, λατρευτικαὶ ἀπεικονίσεις πράξεων ἀρίστων, διεπόμεναι πᾶσαι, παρὰ τὴν διακοσμητικὴν μεσολάβησιν τοῦ ἀρχαίου κάλλους, ἀπὸ τὴν ἀρραγῆ καὶ ἄσβεστον πίστιν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν πάσχουσαν Πατρίδα. Διὰ τοῦ μεγαληγόρου τούτου τρόπου, κατέλειπεν εἰς ἡμᾶς ὁ ἔθνικὸς ψάλτης μνημεῖα ἐπάξια.

Ἐὰς ἀκουσθῶσι τώρα, ὡς ἀναβαθμοὶ ἀνάγοντες πρὸς τὰ ὑψηλὰ νοήματα, ἐπικλήσεις τινὲς τοῦ Ποιητοῦ :

Γῆ τῶν θεῶν φροντίδα,
Ἐλλὰς ἡρώων μητέρα,
φίλη, γλυκεῖα πατρίδα μου
νύκτα δουλείας σ' ἐσκέπασε,
νύκτα αἰώνων.

Ἄλλὰ τὴν νύκτα αὐτὴν τὴν σκοτεινὴν ἀκολουθοῦν ἄλλαι ἐπικλήσεις, διὰ τῶν ὁποίων προβάλλονται τὰ μέσα τῆς ἀποσεισεῶς τῆς. Ὁ ὑμνῶν τὴν δόξαν ψάλλει :

Ἐσφαλεν ὁ τὴν δόξαν
 ὀνομάσας ματαίαν
 καὶ τὸν ἄνδρα μαινόμενον
 τὸν πρὸ τοιαύτης καίοντα
 θεᾶς τὴν σμύρναν.

Δίδει αὐτὴ τὰ πτερὰ
 καὶ εἰς τὸν τραχύν, τὸν δύσκολον
 τῆς Ἀρετῆς τὸν δρόμον
 τῶν ἀνθρώπων τὰ γόνατα
 ἰδοὺ πετάουν.

Μικρὰν ψυχὴν, κατάπτυστον,
 κατάπτυστον καρδίαν
 ἔτυχ' ὅστις ἀκούει
 τῆς δόξης τὴν παράκλησιν
 καὶ δειλιάζει.

Καὶ πάλιν ἑτέρα Ὠδὴ, εἰς Ἐλευθερίαν, ἐπικαλεῖται τὴν τὰ πάντα
 δυναμένην Ἀρετὴν :

ὦ Ἀρετὴ! πολύτιμος
 θεά, σὺ ἠγάπας πάλαι
 τὸν Κιθαιρῶνα, σήμερον
 τὴν γῆν μὴ παραιτήσης,
 τὴν πατρικὴν μου.

Διὰ τὴν προτρέψην, ὡς ὁ πάλαι διὰ τοῦ «Ἴτε, παῖδες Ἑλλήνων»,
 πρὸς τὸν θαρραλέον ἀγῶνα ψάλλει :

..... Τρέξατε δεῦτε
 οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖδες·
 ἦλθ' ὁ καιρὸς τῆς δόξης,
 τοὺς εὐκλεεῖς προγόνους μας
 ἄς μιμηθῶμεν.

Καὶ στίχοι, ὠθοῦντες πρὸς τὴν κατάνυξιν, ἃς προτρέφουν ἡμᾶς,
τοὺς ἐδῶ παρόντας, εἰς σεβασμὸν τῆς μνήμης τῶν ἠρώων :

Εἰς τοῦτον τὸν ναόν,
τῶν πρώτων Χριστιανῶν
παλαιότατον κτίριον,
πῶς ἦλθον ; πῶς εὐρίσκομαι
γονατισμένος ;

Ἐδῶ σίγα· κοιμῶνται
τῶν ἀγίων τὰ λείψανα·
σίγα ἐδῶ, μὴ ταράξης
τὴν ἱερὰν ἀνάπαυσιν
τῶν τεθνημένων.

Καὶ ἓνα κρῦον φωτίζει
λευκόν, σιγηλὸν μάραρον·
σβησθὲν λιβανιστήριον,
κερία σβηστὰ καὶ κόλυβα
ἔχει τὸ μνήμα
ᾧ παντοδυναμώτατε ! . . .
. . . λείπει
ἢ ἀναπνοή μου !

Ἐνῶ ἀλλαχοῦ θρηγῶν ἀλλὰ καὶ δοξάζων τὸν Βύρωνα συμπλέκει
τὸ ὑποκειμενικόν, ἀνθρώπινον συναίσθημα, πρὸς τὴν ἠθικὴν ιδέαν,
ἣτις μεταβάλλει τὸν κλαυθμὸν εἰς σπονδὴν, καὶ καταλήγει, καλῶν
εἰς ἄμιλλαν :

Ἄνῃρ κατὰ τὸν φύσεως
νόμον τὸν ἄνδρα κλαίω·
δὲν χύνονται τὰ δάκρυα
ματαίως ἐπὶ τὸν τάφον
τῶν εὐδοκίμων.

Ἡμεῖς ὁμῶς χηρεύομεν.
 Τὰς θλίψεις θεραπεύει
 καὶ ἄγει ὁ θρῆνος εἰς ἄμιλλαν
 ἀρετῆς τὴν φιλόδοξον
 σπορὰν τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ ἀξιοθαύμαστον εἰς τὴν ἡρωικὴν ὑμνολογίαν τοῦ Κάλβου, τὸ ὁποῖον ἐπιρρωννύει τὸν παραλληλισμὸν πρὸς τὸν Πίνδαρον, εἶναι αἱ περύτεχνοι ἐναλλαγὰὶ τῆς ποιητικῆς προσφορᾶς του, διὰ μέσου τῆς κλασσικῶς ἰδιοτύπου μετρικῆς τῶν στροφῶν του, ποικιλίας μορφῶν, διὰ τῶν ὁποίων τελειοῦται ἡ αἰσθητὴ σύνθεσις: ὅτε μὲν ἡ ᾠδὴ ἐκσπᾶ εἰς ἐπίγραμμα, ὅτε δὲ εἰς ἠθικὸν ἀφορισμὸν, ὅτε εἰς προτρεπτικὸν κέλευσμα, ὅτε δὲ πάλιν εἰς ἀπόφθεγμα, πάντοτε ὁμῶς τὸ σπέρμα, ὁ πυρὴν τῆς ᾠδῆς παραμένει μεστός, ὡς ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ὁμολογεῖ καὶ ὁμολογῶν διδάσκει, μεστός ἀπὸ «αἰσθήσεις ὑψηλονόους». Ἐπιτυγχάνεται δὲ τοῦτο τὸ θαυμάσιον δώρημα τῆς καθαρᾶς τέχνης: ἐπιγράμματα, ἀποφθέγματα, προφητικὰ ὑποθῆκαι, ἠθικὰ διδάγματα, πολεμιστήρια σαλπίσματα, ἔννοια ἅπασαι σμιλευμέναι εἰς μορφὰς ἀρχαϊκῶν ἀναγλύφων ἐξηγγελημέναι διὰ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ἐντελῶς προσωπικοῦ καὶ ἀπολύτως ἡρμωσμένου, οὐδέποτε λησμονοῦν ὅτι ἀποτελοῦν ἅπαντα στοιχεῖα τέχνης, οὕτως ὥστε τὸ τελικῶς ἐπιβαλλόμενον καὶ ὑποβάλλον καταλήγει νὰ εἶναι ἡ αἰσθητικὴ μετουσίωσις. Θὰ ἀρκέση διὰ νὰ καταδείξῃ τοῦτο ἡ μνεῖα καὶ μόνη τῆς πενταστίχου στροφῆς, διὰ τῆς ὁποίας περαίνεται ἡ θαυμασία ᾠδὴ εἰς τὰ ἐρημωθέντα Ψαρά, σύμβολον αἰώνιον τραγικοῦ μεγαλείου καὶ καθαρῶς ἐλληνικῆς θυσίας. Ἡ ᾠδὴ καταλήγει ὡς ἐξῆς:

Ἐπὶ τὸ μέγα ἐρείπιον
 ἢ ἐλευθερία ὀλόρθη
 προσφέρει δύο στεφάνους·
 ἔν' ἀπὸ γῆϊνα φύλλα,
 κ' ἄλλον ἀπ' ἄστρα.

Ἡ ἱερατικοῦ καὶ τελετουργικοῦ μεγαλείου εἰκόν, ὅπου ἀνθρωπίνη ψυχὴ δὲν ἔχει ἀπομείνει ἀλλὰ μόνη λειτουργός, θεοποιημένη, προσέρχεται ἢ ἐλευθερία, ἐπισφραγίζει τὴν τετελειωμένην θυσίαν, διὰ τῆς διπλῆς προσφορᾶς της, ὑπὸ μορφὴν δύο στεφάνων, ἐνὸς δηλοῦντος τὴν ἔσαει εὐγνώμονα ἀνάμνησιν τῶν Ἑλλήνων, καταθετόντων τὰ γήινα φύλλα καὶ τοῦ ἐτέρου οὐρανοῦ, ἀποθωοτικοῦ, στεφάνου ἐξ ἀστέρων. Καὶ ταῦτα τελοῦνται ἐπὶ τὸ «μέγα ἐρείπιον». Πῶς διὰ δύο μόνον λέξεων μετατιθέμεθα ἐνώπιον ἐνὸς ἀθανάτου χώρου. Εὐτυχῆς ἡ ἡρημωμένη ράχιν τῶν Ψαρῶν, ἡ ἀποτελέσασα ἐν ἓκ τῶν τιμιωτέρων συμβόλων τοῦ Ἀγῶνος, εὐτυχῆς διότι μετετέθη εἰς τὴν ἀθανασίαν μέσῳ τῆς ἀφθάστου κάλλους ἀπεικονίσεως καὶ ἐξυμνήσεως δύο ἐκ τῶν μεγίστων ἡμῶν ποιητῶν, τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Σολωμοῦ. Καὶ μόνη ἡ στροφή αὐτὴ θὰ ἤρκει διὰ νὰ καταδείξη, πῶς τὰ ποικίλα στοιχεῖα, αἱ ποικίλαι μορφαὶ αἱ ἐκτυλισσόμεναι μέσῳ τῶν ὠδῶν τοῦ Κάλβου, δύνανται νὰ καταλήξουν προσμιγνύμεναι, εἰς ἐπίτευγμα ἀπολύτου αἰσθητικῆς λιτότητος ὑψηλῆς καθαρᾶς ποιήσεως, διεπομένης ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς νόμους τῆς ὑψηλονόου αἰσθήσεως. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο :

πόσον, ὄντως, τὰ μεγάλα ἰδανικά καὶ αἱ ἡρωικαὶ θυσίαι τῶν μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας ἀπετέλουν τότε πηγὰς ἀληθοῦς καὶ ὑψηλῆς ποιήσεως. Αἰσθάνομαι λίαν πτωχὰ τὰ ἐκφραστικά μου μέσα καὶ φοβοῦμαι ὅτι δὲν κατώρθωσα νὰ μεταδώσω τὸ μεγαλεῖον τῆς μιᾶς καὶ μόνης στροφῆς τῶν Ψαρῶν, ὅπου ἡ ἀμίαντος Τέχνη προσέφερε μνημεῖον ἐπάξιον, ἀνώτερον οἰουδήποτε ἡρώων, διὰ τοῦ ὁποῖου δοξολογεῖται μία κυριαρχικὴ πτυχὴ τοῦ Ἀγῶνος, ἐνσωματοῦσα ὁλόκληρον τὸ πολυέδρον τῆς Ἐθνεγεργείας, κλείουσα, διὰ μιᾶς ἱερουργείας, ὁλόκληρον τῶν Ἑλλήνων τὸ Γένος.

Πρὶν προσφύγω εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ ἐτέρου συμπαραέδρου τοῦ πανηγυρισμοῦ μας, διὰ νὰ ὀλοκληρωθῇ τὸ εὐλαβὲς συλλεϊτουργον τοῦ σημερινοῦ ἑορτασμοῦ, θὰ ἐπεθύμουν νὰ μνημονεύσω, ὡς ἀκροτελευτίους δύο ἀκόμη στροφὰς τοῦ Κάλβου, ἐν ταῖς ὁποῖαις ἐπισείεται ὡς φόβητρον καὶ αἰωνία παραίνεσις πρὸς ἀποτροπὴν, τὸ φάσμα, τὸ

ὁποῖον τόσα δεινὰ ἐπεσώρευσε καὶ ἐπισωρεύει ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων εἰς τὴν φυλὴν μας.

Ἐφοῦ ὁ ποιητὴς ἀποδώσῃ τὸν δίκαιον θαυμασμόν ἐξαίρων τὴν τόσα ἐπιτυχοῦσαν ἑλληνικὴν ἀρετὴν διὰ στροφῶν ὡς ἑξῆς:

ᾠ "Ελληνες, ὦ θεῖαι
 ψυχαί, ποῦ εἰς τοὺς μεγάλους
 κινδύνους φανερόνυτε
 ἀκάμαντον ἐνέργειαν
 καὶ ὑψηλὴν φύσιν

καταλήγει εἰς τὴν στροφήν, ὅπου διαβλέπει τὸν ἀπειλοῦντα μέγα κίνδυνον, τὸν ἀμαυροῦντα κλέη καὶ δόξας καί, μὲ αὐτοκαταλυτικὴν δύναμιν, τὸν καθιερῶντα τὸ πνεῦμα τῆς καταστροφῆς. Ἴδου οἱ στίχοι:

Μεγάλη, τρομερὴ,
 με' τὰ φτερὰ ἀπλωμένα,
 καθὼς ἀετὸς ἀκίνητος,
 κρέμεται 'ς τὸν ἀέρα
 ἠψηλὰ ἢ Διχόνοια

Πόση ἀληθῶς πικρὰ πείρα καταδεικνύει τὴν αἰώνιαν ἀλήθειαν τοῦ φοβεροῦ ἀετοῦ. Εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας ἢ σύμπτωσις τῶν δύο μεγίστων ποιητῶν τῆς Ἐθνεγερεσίας, εἰς τὴν καθ' ὑψηλὸν τρόπον ἐξύμνησιν ἀφ' ἐνὸς τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν προβολὴν τῆς ἀπειλῆς τῆς ὑπονομεύσεως τοῦ Γένους ἀπὸ τὴν Διχόνοιαν.

Ἡ μνεία τῆς διπλῆς ταύτης συμπτώσεως ἄς σημάνη καὶ τὴν μετάβασίν μας εἰς τὸ ἕτερον κλίμα, ὅπου κυρίαρχος θὰ εἶναι ἐφεξῆς ἡ μορφή τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ.

Πόσον πλούσια ἐν τῇ πολυμορφίᾳ των, πόσον ἀνεξάντλητοι εἶναι αἱ προσφοραὶ τῆς Τέχνης!

Con altra voce, con altro velo

κατὰ τὸν στίχον τοῦ προδρόμου τῆς Ἀναγεννήσεως, τοῦ *Dante*, ἐμφανίζονται οἱ δύο δημιουργοί. Πράγματι ἐντελῶς μὲ φωνὴν ἄλλην, μὲ ἄλλον χιτῶνα, προσέρχεται ἐνώπιόν μας, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Κάλβον, ὁ Διονύσιος Σολωμός.

Ἀντιπαρέρχομαι ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν πρώτην αὐτοῦ ποιητικὴν δημιουργίαν, ἐπιθυμῶν νὰ ἐμφανίσω τὸν ἐπιτελέσαντα τὸ θαῦμα τῆς μετουσιώσεως τῆς ὕλης εἰς πνεῦμα. Ὅπως ὁ Χριστιανὸς λειτουργὸς διὰ τῆς ἱερωσύνης του μετουσιοῖ τὸν προσφερόμενον ἄρτον καὶ οἶνον τῆς θυσίας εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα Κυρίου, ὁμοίως ὁ χωρῆσας ἐπὶ τὰ ἱερά καὶ τὰ ὅσια Ποιητῆς ἐπέτυχε τὸ ἀκατόρθωτον:

ὄ,τι ὕλικόν, ὄ,τι γήϊνον, ὄ,τι ἀνθρώπινον, ὄ,τι ἀπετέλει δρᾶσιν, κλαγγὴν ξιφῶν, γδούπους πυροβόλων, ποταμοὺς αἱμάτων, μαῦρον θάνατον, σθένος πολεμιστήριον, μέσῳ τῆς αἰσθητικῆς μαγγανείας τοῦ ποιητοῦ ἔπαυσε νὰ ἔχη τὴν ὕλικήν του ὑπόστασιν καί, μετατεθὲν εἰς σφαίρας ἐξάρσεως καὶ ἀύλους, δέχεται τὴν φωταύγειαν φωτὸς μεταφυσικοῦ, λάμπειως Θαβωρείου καὶ μετουσιοῦται εἰς χοροὺς ψυχῶν ἁγίων, καθοσιοῦται μεταξὺ τῶν ὑπερουσίων τάξεων, καὶ προτίθεται εἰς ζωηρὸν πλέον θρησκευτικὸν προσκύνημα. Νικᾶται ἢ τῆς φύσεως τάξις, νικᾶται ἢ Ἱστορία, μεταγραφομένων τῶν γεγονότων τῆς εἰς δέλτους λιθίνους, ὡς ὁ Δεκάλογος τοῦ Σαβαώθ, περιλαμβάνεται, πρὸς λατρείαν ἑσαεί, εἰς Βίβλον ἔχουσαν θεϊκὴν τὴν ἐμπνοήν.

Ὅταν φθάσῃ εἰς τοιαύτην ἐνοραματικὴν δύναμιν, ὁ μυστικὸς οἷστρος ἀγνοεῖ τὰ ἐπὶ μέρους συντελούμενα, τὰ ἐξαλείφει ἀπὸ τὴν μνήμην του, συγκεντρῶν ὅλην τὴν προσήλωσιν εἰς ἓν καὶ μόνον ὄραμα τοῦ Πνεύματος, διὰ τοῦ Λατρευτικοῦ Λόγου, τοῦ ὑπερβαίνοντος τὰ αἰσθητῶς συναγόμενα, μετουσιοῖ καὶ ἐγκαθιδρύει μεταξὺ τῶν αἰωνίων, τῶν ὑπερβατικῶν, τῶν καθωσιωμένων οὐσιῶν. Συντελεῖται κάτι, διὰ νὰ προσφύγῃ εἰς παράλληλον εἰλημμένον ἐκ τῆς λατρείας, ὅπως ὁ ὕλικὸς κόκκος τοῦ λιβανωτοῦ, τοῦ θυμιάματος, ὁ ὁποῖος ἐνέχει μὲν τὰς μυστικὰς του ιδιότητας, ἀλλὰ κεκαλυμμένας. Ὁ λιβανωτὸς, πυρούμενος διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ ἀνημμένου ἀνθρακος, μετουσιοῦται εἰς

νέφος καλύπτει δλόκληρον τὸν ναόν, προετοιμάζον τὴν ἐπιφάνειαν τῆς Δόξης τοῦ Κυρίου, καὶ ἀναδίδει τὴν προσευχὴν ὁσμὴν εὐωδίας πνεύματος. Κάτι ἀνάλογον κατειργάσθη, καθ' ὅλην τὴν διαδικασίαν τῆς ποιητικῆς του πορείας, ὁ Σολωμὸς κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτῆς καὶ κυρίαν φάσιν.

Συνεκέντρωσεν ἀκέραιον τὸ λατρευτικόν του πάθος εἰς μίαν καὶ μόνην σκηνήν, ἀπὸ τὰ πολυάριθμα καὶ κατεσπαρμένα τοπικῶς καὶ χρονικῶς θέατρα τοῦ ἔθνικοῦ Ἀγῶνος, εἰς μόνον τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν μέσῳ αὐτοῦ ἔξαρσιν καὶ τραγικὴν κάθαρσιν, καὶ αὐτὸ ἀνέδειξεν ὡς ἱερὰν προσφορὰν ἐγκλείουσαν μυστηριακῶς τὸ μέγα Ἔπος, τὴν ἀθάνατον Ἑλλάδα.

Ἀληθῶς ποιητικὴ κοσμογονία συνετελεῖτο ἐντὸς τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ, ὅταν, ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς νήσου του, ἀντικρύζη τὸ ἀγωνιῶν καὶ φλεγόμενον ἔθνικὸν προπύργιον· ἔδονεῖτο ψυχικῶς ἀπὸ τὰ κροτοῦντα πυροβόλα τῶν ἀπίστων, συνέπασχεν ἀναλογιζόμενος τὰ δεινὰ τῶν ἐγκλείστων ἡρώων, ἠῦχετο καὶ προσηύχετο.

Καὶ ὁ μὲν ἄνθρωπος, ὁ ὕλικὸς ἄνθρωπος, συνώριζε τὰ αἰσθήματά του μὲ τὴν συμπάσχουσαν ἀπὸ καρδίας ἀναφώνησιν :

«Καῦμένο Μεσολόγγι».

Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὅμως θεία οὐσία ἐπλαθεν ἤδη τὰ μεγάλα δράματα, ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα συνέθετεν ἀγωνιωδῶς, προσθέτων ἐν σοφίᾳ λίθον πρὸς λίθον, τὸ ὑπερούσιον οἰκοδόμημα, τοὺς Ἑ λ ε ὑ θ ε ρ ο υ ς Π ο λ ι ο ρ κ η μ έ ν ο υ ς.

Ποίημα ὑπὸ τὴν τελείαν μορφήν, δημιουργία ἀκεραία, δὲν μᾶς παρεδόθη. Τί πρὸς τοῦτο ὅμως; ὁ Ποιητὴς μᾶς προσέφερε διὰ τῆς μεταδόσεως τῆς ὅλης του ἀγωνιώδους ποιητικῆς πορείας, τῶν σχεδιασμάτων του, τοῦ ὅλον ἐν καὶ τελειότερον μορφουμένου δράματός του, τῶν ἀποσπασματικῶν του ἐπιτευγμάτων, τὸ ἱερατικώτερον, τὸ πνευματικώτερον ποιητικὸν δημιούργημα, τὸ ὁποῖον, ὅστις τὸ παρακολουθεῖ καὶ τὸ στοχάζεται, πείθεται ὅτι τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν ἔργον ὕλικῶ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπαγόρευσις θεία, φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ. Τὰ κινούμενα

πρόσωπα δὲν εἶναι πλέον ἄνθρωποι ἀλλὰ ψυχαὶ ἄνθρωποι. Αἱ συγκροτούμεναι δυνάμεις, δὲν εἶναι ἀνθρώπινα, ἀλλὰ ἐπουράνιοι, ἀναμιξ καὶ δαιμονικαὶ ἐπιφοιτήσεις, οἱ τόποι δὲν εἶναι πέτραι, γῆ, ρύακες, χωρία, ἀλλ' ἀναμιξ παράδεισοι καὶ κολάσεις. Οὔτε Μαρτυρολόγιον θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομάσῃ κανεὶς τὸ Σολωμικὸν αὐτὸ ὄραμα, διότι εἰς τοὺς Βίους τῶν μαρτύρων τῶν Συναξαρίων ἱστοροῦνται κυρίως τὰ σαρκικὰ μαρτύρια, ἢ θηριωδία τῶν ἀπίστων, ἢ καρτερία καὶ ἢ πίστις τῶν ἁγίων, δὲν ἐξαίρονται ὅμως ἐπαρκῶς ἢ ἀκολουθοῦσα θεωτικὴ δόξα, καὶ ἢ συνουσία μὲ τὰς Θεότητας καὶ τοὺς Ἀγγέλους. Ἐνῶ εἰς τὸν Ὑμνον τῶν Πολιορκημένων, χωρὶς νὰ παραλείπεται ἢ ὅλη λιτάνευσις τῶν παθῶν, αἱ ἀντιμαχόμεναι δυνάμεις, τὸ σθένος καὶ ἢ πίστις, τὸ ὄλον ἐν τούτοις πνεῦμα τῆς ποιητικῆς δημιουργίας σφραγίζεται ἀπὸ κάτι τὸ ἄνθρωπον, εἶναι θεωτικὴ ἢ κατάληξις καὶ πλήρως τετελεσμένη ἢ προσφορά. Ἐπὶ τοῦ συμπλέγματος τῶν παθῶν ἐπιχέεται, ὡς τὸ ἅγιον Μῦρον, τὸ πραιῦντικὸν ἔλεος.

Ἄλλ' ἄς προστρέξωμεν εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱερὸν κειμήλιον, πὸν μᾶς ἀφῆκεν αἰωνίαν κληρονομίαν ὁ Ὁμολογητὴς τοῦ Ἀγῶνος καὶ σμιλευτὴς συνάμα τῆς δραματικωτέρας συμπυκνώσεως εἰς πρότυπον τέχνης τῆς ἱερότητός του. Σπανιώτατον, ἂν μὴ μοναδικὸν εἶναι τὸ φαινόμενον εἰς τὴν παγκόσμιον ποιητικὴν δημιουργίαν ὄλων τῶν αἰώνων, ὠρισμένοι κατεσπαρμένοι καθοδηγητικοὶ στοχασμοὶ τοῦ ποιητοῦ πρὸς ἑαυτόν, τρία ἡμιτελῆ σχεδιάσματα καὶ ἀκατέργαστοι μερικοὶ στίχοι, μεμονωμένοι ἢ καὶ ἡμιστίχια νὰ συγκροτοῦν καὶ νὰ ὀρθώνουν, ἐν τῇ ἀποσπασματικότητί των καὶ τῇ ἀτελείᾳ των, ἐν ἐκ τῶν τελειοτέρων ἀριστουργημάτων, ἰσότιμον, οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ, πρὸς τὸ τραγικὸν μεγαλεῖον τοῦ Αἰσχυλείου Προμηθέως.

Εἰς τὰ κωδικοποιημένα Σολωμικὰ Ἄπαντα προηγοῦνται οἱ Στοχασμοὶ τοῦ ποιητοῦ, περιέχοντες τοὺς αὐστηροὺς αἰσθητικοὺς καὶ ἠθικοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος, κατόπιν μόχθου, καθισταμένου εὐθὺς αἰσθητοῦ, ἐνομοθέτησε καὶ ἐπέβαλεν εἰς ἑαυτόν, καὶ τοὺς ὁποίους πιστῶς ἠκολούθησε κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν Ἐλευ-

θέρων Πολιορκημένων. Ἄλλ' ἄς ἀκουσθῆ ἢ συγκινοῦσα, ὑπὲρ πάντα ἄλλον λόγον, αὐθεντία τοῦ στοχασμοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Σολωμοῦ. Προτάσσει εἰς τὸν ἑαυτὸν του: «Ἐφάρμοσε εἰς τὴν πνευματικὴν μορφὴν τὴν ἱστορίαν τοῦ φυτοῦ, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει ἀπὸ τὸν σπόρο καὶ γυρίζει εἰς αὐτόν, ἀφοῦ περιέλθη, εἰς βαθμοὺς ξετυλιγμοῦ, ὅλες τὲς φυτικὲς μορφές, δηλαδή τὴ ρίζα, τὸν κορμό, τὰ φύλλα, τ' ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς. Ἐφάρμοσέ την . . . καὶ πρόσεξε ὥστε τοῦτο τὸ ἔργον νὰ γίνεταί δίχως ποσῶς νὰ διακόπτεται».

Κι' ἐξακολουθεῖ ἐπεξηγῶν: «Μία μεστή καὶ ὠραία δημιουργία ἰδεῶν, αἱ ὁποῖες νὰ παρασταίνουν οὐσιαστικὰ τὸν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀόρατον Μονάρχη». (Ὁ Μονάρχης, κατὰ τὸν Σολωμόν, εἶναι ὁ κυρίαρχος λόγος, ὁ διέπων Νοῦς.)

Καὶ συνεχίζει: «Τότε εἶναι ἀληθινὸ ποίημα. Ὁ Μονάρχης ὅπου μένει κρυμμένος γιὰ τὲς αἰσθήσεις καὶ γνωρίζεται μόνον ἀπὸ τὸ πνεῦμα, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἐγεννήθηκε, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ Καιροῦ. Ἀλλὰ μία δημοκρατία ἰδεῶν ἐνεργεῖ αἰσθητὰ μέσα εἰς τὰ ὅρια τοῦ Καιροῦ».

Ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς μᾶς διδάσκει τὴν αἰσθητικὴν συνύπαρξιν μεταξὺ αἰσθητῶν ἰδεῶν καὶ τῶν κεκρυμμένων ὑπερβατικῶν ὑπερουσιῶν, διὰ τῆς ἐντέχνου δὲ συμμίξεως ἀμφοτέρων ἀναλάμπει τὸ ἔκπαυλον καλλιτέχνημα. Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν καὶ εἰς τὸ ἐπόμενον, τὸ πολυσήμαντον καὶ βαρυσήμαντον:

«Σκέψου βαθειὰ καὶ σταθερὰ (μία φορά γιὰ πάντα) τὴ φύση τῆς Ἰδέας, πρὶν πραγματοποιήσης τὸ ποίημα. Εἰς αὐτὸ θὰ ἐνσαρκωθῆ τὸ οὐσιαστικώτερον καὶ ὑψηλότερον περιεχόμενον τῆς ἀληθινῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ Πατρίδα καὶ ἡ Πίστις. Ὁ θεμελιώδης ρυθμὸς τοῦ ποιήματος ἄς εἶναι τὸ Κοινὸ καὶ τὸ Κύριο συρριζωμένα καὶ ταυτισμένα. Ἄς ἐργάζεται τὸ ποίημα γιὰ τὴν ἀληθινὴ οὐσία, ἀλλὰ εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ τὸ καταλάβουν εἰμὴ οἱ νόες οἱ γυμνασμένοι καὶ βαθεῖς».

Εἰς τὸ ποίημα τοῦ Χρέους (Χρέος, ἄς σημειωθῆ, ἦτο εἷς ἐκ τῶν τίτλων τοῦ ὁποίου εἶχε στοχασθῆ ὁ Ποιητής, πρὶν καταλήξῃ εἰς τὸν

δριστικὸν τίτλον «Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι»), μακροῦν πρόπει νὰ εἶναι ἡ φρικτὴ ἀγωνία μέσα εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τοὺς πόνους, ὅπως ἐκεῖ «φανερωθῆ ἀπείρακτη καὶ ἅγια ἡ διανοητικὴ Παράδεισος».

«Εἰς τὸν πάτο τῆς εἰκόνας πάντα ἡ Ἑλλάδα καὶ τὸ μέλλον της ἀπὸ πόνο περνᾶνε σὲ πόνο, ἕως τὸν ἄκρο πόνο, τότε ἔτρεξε ἡ θάλασσα καὶ ἡ ψυχὴ τους ἔπλεε εἰς τὴν πίκρα καὶ ἔτρεκλυζαν ὡσὰν μεθυσμένοι. Τότε ὁ ἐχθρὸς τοὺς ζητάει ν' ἀλλαξοπιστήσουν. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος λέγει ὅτι ὁ Σταυρὸς εἶναι ἡ καθέδρα τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐπειδὴ ὅσα ὁ Ἰησοῦς εἰς τρεῖς χρόνους ἐδίδαξε μὲ τὸ Ἐθαγγέλιο, ὅλα τὰ ἀνακεφαλαίωσε εἰς τρεῖς ὄρες ἀπάνου εἰς τὸν σταυρό. Ἐντονεσ δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ξετυλίγονται εἰς φυσικοεθνικὰ ὄργανα, δυνάμεις μεγάλες κάθε λογῆς οἱ ὁποῖες ἐμψυχώνουν μὲ τὴν ἐνθύμηση τῆς περασμένης δόξας. Ἡ μικρὰ γῆ, ἕως τότε δίχως δόξα, δίχως ὄνομα, διὰ μιᾶς ὑψώνεται εἰς τὸ ἄκρον τῆς δόξας. Τὸ ποίημα ἄς ἔχη ἀσώματη ψυχὴ, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὸν Θεό, καὶ ἀφοῦ σωματοποιηθῆ εἰς τὰ ὄργανα καιροῦ, τόπου, ἐθνικότητος, γλώσσης, μὲ τοὺς διαφορετικὸς στοχασμοὺς, αἰσθήματα, κλίσεις κ.ἄ. (ἄς γένη ἕνας μικρὸς σωματικὸς κόσμος), τέλος ἐπιστρέφει στὸ Θεό».

Ἐφαρμόζων τὴν ποιητικὴν αὐτὴν διαδικασίαν ὁ Σολωμὸς συμπυκνώνει ὅλα αὐτὰ τὰ πολυσύνθετα νοήματα εἰς τοὺς ἐπιγραμματικὸς αὐτοὺς στίχους :

Σὲ βυθὸ πέφτει ἀπὸ βυθὸ ὡς που δὲν ἦταν ἄλλος
Ἐκεῖθ' ἐβγήκε ἀνίκητος.

Καὶ ἐπανερχόμενος εἰς τὰς πρὸς ἑαυτὸν ἐπιταγὰς συνοψίζει :
«Κοίταξε νὰ σχηματίσης βαθμηδὸν ὡσὰν μίαν ἀναβάθρα ἀπὸ δυσκολίες τίς ὁποῖες θὰ ὑπερβοῦν ἐκεῖνοι οἱ Μεγάλοι, μὲ ὅσα οἱ αἰσθήσεις ἀπορροφοῦν ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά, τὰ ὁποῖα ἢ τοὺς τραβοῦν μὲ τὰ κάλλη τους, ἢ τοὺς βιάζουν μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ μὲ τὸν πόνο, ἕως εἰς τὴν βεβαιότητα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἐξαιρέτως μὲ τὴν ἐνθύμηση τῆς περασμένης δόξας. Ὅλα αὐτὰ ὅσο μεγαλύτερα εἶναι καὶ πλέον διάφορα,

εἰς τόσο ὑψηλότερον στυλοπόδι σταίνουν τὴν Ἐλευθερίαν, μεστὴ ἀπὸ τὸ Χρέος, δηλαδή ἀπὸ ὅσα περιέχει ἡ Ἠθική, ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρίδα, ἡ Πολιτικὴ καὶ ἄλλα».

Ἐπομένως τὸ ποιητικὸν καὶ πνευματικὸν κατόρθωμα τοῦ Σολωμοῦ, νὰ περικλείσῃ εἰς τοὺς διασπάρτους αὐτοὺς στοχασμοὺς καὶ τὰ ἡμιτελῆ ἀποσπασματικὰ σχεδιάσματα τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἀγῶνος ἀκεραίου, συνοψίζεται εἰς τοὺς ἀκροτελευτίους αὐτοὺς στοχασμοὺς.

«Κάμε ὥστε ὁ μικρὸς Κύκλος, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον κινιέται ἡ πολιορκημένη πόλις, νὰ ξεσκεπάσῃ εἰς τὴν ἀτμοσφαῖρα του τὰ μεγαλύτερα συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος, τόσο γιὰ τὴν ὕλικήν θέσιν, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἠθικὴν θέσιν, δηλαδή τὰ μεγαλύτερα συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑπόθεσις δένεται μὲ τὸ παγκόσμιον σύστημα. Ἰδὲ τὸν Προμηθεῖα καὶ ἐν γένει τὰ συγγράμματα τοῦ Αἰσχύλου. Νὰ φανῇ καθαρὰ ἡ μικρότης τοῦ τόπου καὶ ὁ σιδερένιος καὶ ἀσύντριπτος κύκλος ὅπου τὴν ἔχει κλεισμένη. Τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τὴν μικρότητα τοῦ τόπου, ὁ ὁποῖος παλεύει μὲ μεγάλες ἐνάντιες δυνάμεις, θέλει ἔβγουν οἱ Μεγάλες Οὐσίες». Καὶ καταλήγει :

«Μεῖνε σταθερὸς εἰς τούτη τὴν ὑψηλὴν θέσιν».

Καὶ ἐκεῖνος μὲν ἔμεινε σταθερὸς καὶ μᾶς παρέδωσε, μαζὶ μὲ τὸ ἀριστούργημά του ὁλόκληρον τὴν ψυχὴν του, εἰς ἡμᾶς ἀπόκειται ἀπ' αὐτὰ τὰ ὑψιπετῆ διδάγματα ὡς νῶες γυμνασμένοι καὶ βαθεῖς, κατὰ τὸν λόγον τοῦ ποιητοῦ, ν' ἀντλῶμεν συνεχῶς τὸ σθένος πρὸς τὰ Μεγάλα, τὴν καρτερίαν εἰς τὸν πόνον καὶ τὴν προσπέλασιν πρὸς τὸ Κάλλος.

Μετὰ τοὺς στοχασμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστον αἰσθητικὸν καὶ ψυχικὸν σχολιασμὸν αὐτοῦ τούτου τοῦ δημιουργοῦ των τοῦ καθαντὸ λυρικοῦ μέρους τοῦ ποιήματος, ἃς εἰσέλθω ἐπ' ὀλίγον εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ κύριον ποιητικὸν σῶμα, τὸ εἰς τὰ τρία σχεδιάσματα ἐγκατεσπαρμένον, ὅπου οἱ στοχασμοὶ εὐρίσκουν τὴν πιστὴν καὶ σταθερὰν ἐφαρμογὴν των.

Κατὰ τὸ πρῶτον σχεδίασμα, προκειμένου νὰ ὑψώσῃ ὁ ποιητὴς τὸν

φαλμόν του, ἐκκινεῖ, ὄρθρου βαθέος, ὡς αἱ μυροφόροι τῆς Ταφῆς καὶ τῆς Ἀναστάσεως, διὰ τῶν ἐξῆς ὑπερόχων στίχων :

Τὸ χάραμα ἐπῆρα
τοῦ Ἥλιου τὸ δρόμο
κρεμῶντας τῆ λύρα
τῆ δίκαιη στὸν ὦμο

Καὶ μόνος ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς λύρας ὡς δικαίας (τὸ «δίκαιη» αὐτὸ πόσον πλούσιον εἶναι εἰς περιεχόμενον!) προεξαγγέλλει τὸν ὑψηλὸν ἠθικῶς τόνον τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος. Καὶ ἀκολουθεῖ ἐν πεζῷ ἀκόμη ὁ περαιτέρω σημειούμενος σχεδιασμὸς :

«Τὰ μάτια μου δὲν εἶδαν τόπον ἐνδοξότερον ἀπὸ τοῦτο τὸ ἄλωνάκι».

Μὲ τὴν ἠθελημένην σμίκρυνσιν εἰς τὸ ἐλάχιστον τοῦ τόπου, ὅπου θὰ τελεσθῇ ἡ πρώτη πράξις, διὰ τοῦ ὄρου «ἄλωνάκι», συμβολικοῦ καὶ ὡς τόπου, ὅπου λικνίζεται καὶ καθαίρεται ὁ σῖτος, κατορθώνει ὁ ποιητῆς νὰ περικλείσῃ ὄχι μόνον τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀγωνιζομένην, καὶ ὄχι μόνον τὴν Ἑλλάδα τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς ἀγῶνάς της ὅλων τῶν αἰώνων. Καὶ πέραν τούτου, διὰ τοῦ ὕμνου του αἴρεται εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῶν ὑψηλῶν πράξεων αἱ ὁποῖαι, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, φωταγωγοῦν τὴν οἰκουμένην.

Εἰς τὸ δεύτερον σχεδιάσμα, διὰ νὰ καταστῇ ἡ ἔξαρσις τῆς ἡρωϊκῆς θυσίας τοῦ Χρέους ἔτι ὑψηλότερα ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ τονισθῇ ἐναργέστερον τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον, τὸ γαιῶδες καὶ ὑλικόν, οὕτως ὥστε τελικῶς ν' ἀναλάμψῃ τὸ ὑπερφυσικόν καὶ ἀπόλυτον, ὁ ποιητῆς περιγράφει διὰ τῶν ζωηροτέρων εἰκόνων ὅλους τοὺς πειρασμούς, οἱ ὅποιοι συνωμοτοῦν κατὰ τῶν δεινοπαθούτων ἡρώων. Ἡ γοητεία τῆς ἐαρινῆς ὥρας, μὲ ὅλα τῆς τὰ θέλγητρα καὶ τὰς μαγγανείας διεγείρει νοσταλγικῶς τοὺς ἥρωας μέχρι παραλύσεως τῆς ψυχῆς. Οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ ἀφ' ἑτέρου πατέρων, μητέρων, τέκνων, συζύγων καθίστανται ἐντονώτεροι καὶ πιεστικώτεροι γεννῶντες τὴν πικρίαν ἐκ τοῦ προβάλλοντος

φάσματος τοῦ θανάτου. Μὲ περισσὴν τέχνην ὁ ποιητὴς προετοιμάζει, διὰ ζωηρᾶς λυρικῆς περιγραφῆς, τὴν στάσιν τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι μέσα εἰς τὴν κόλασιν τῆς πείνης, τοῦ πολέμου, τῶν ἐτοιμοθανάτων βρεφῶν, ὑφίστανται καὶ αὐτοὶ τοὺς πειρασμοὺς εἰς τοὺς ὁποίους, λόγῳ τῆς ἀσθενεστεράς καὶ πλέον εὐκολοσυγκινήτου φύσεώς των εἶναι ἐκτεθειμένοι. Ὁ ἀνὴρ, δηλαδὴ ὁ ἄνδρας εἰς τὸν λυρικὸν λόγον τοῦ ποιητοῦ, μονολογεῖ :

«Ἐφοβήθηκα κάποτε μὴ δειλιάσουν καὶ τὰς ἐπαρατήρησα
ἀδιακόπως

γιατὶ ἡ δύναμη δὲν εἶν' σ' αὐτὲς ἴση μὲ τ' ἄλλα δῶρα»

(διαπιστώνει δηλαδὴ τὴν ἔμφυτον ἀδυναμίαν των καὶ ἀνησυχεῖ, διὰ τὸ νὰ καταλήξῃ ὅμως εἰς τὴν θαυμαστικὴν ἀναφώνησιν :

«Ψυχὴ μεγάλη καὶ γλυκεῖα, μετὰ χαρᾶς στὸ λέω :

Θαυμάζω τίς γυναικες μας καὶ σ' ὄνομά τους μνέω»

(δηλαδὴ ὁμνῶ)

Καὶ καταλήγει :

«Μεγάλο πρᾶμα ἡ ὑπομονὴ

Ἄχ μᾶς τὴν ἔπεμψε ὁ Θεός· κλεῖ θησαυροὺς κι' ἐκείνη».

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ περαιτέρω ἀνέλιξις τῆς λυρικῆς ἐπεξεργασίας τῆς στάσεως τῶν γυναικῶν, δεχομένων ἀλλεπαλλήλως τοὺς πειρασμούς :

Μία ἐξ αὐτῶν

«ἐματάνοιξε τὸ παράθυρο καὶ ἡ πολλὴ μυρωδιὰ τῶν ἀρωμάτων ἐχύνετο μέσα κι' ἐγιόμισε τὸ δωμάτιο. Καὶ ἡ πρώτη εἶπε :

Καὶ τὸ ἀεράκι μᾶς πολεμάει — Μία ἄλλη ἔστεκε σιμὰ εἰς τὸ ἐτοιμοθάνατο παιδί της».

Τελικῶς ὠμολόγησαν ὅτι ὅλαι καθ' ὑπνους εἶδον ὄνειρα καὶ ἀποφασίζουσιν νὰ τὰ ἀφηγηθοῦν, ἐνῶ ὁ ἀνὴρ παρακολουθεῖ τὴν ἀφήγησιν. Ὅλα τὰ ὄνειρα ἦσαν ὄνειρα ἐλπίδων, ὄνειρα φαινομενικῶς ἀπατηλά. Κατὰ τὸν ποιητὴν :

«Καὶ μία εἶπε : Μοῦ ἐφαινόnton ὅτι ὅλοι ἐμεῖς ἄνδρες καὶ γυναῖκες, παιδιὰ καὶ γέροι εἴμαστε ποτάμια, ποὺ τρέχαμε ἀνάμεσα εἰς τόπους φωτεινοῦς, εἰς τόπους σκοτεινοῦς, σὲ λαγκάδια κι' ἔπειτα ἐφθάναμε μαζὶ στὴ θάλασσα μὲ πολλὴ ὄρμη.

Καὶ μέσ' τῆ θάλασσα, γλυκὰ βαστοῦσαν τὰ νερά μας»
καὶ μιὰ δεύτερη εἶπε :

«Ἐγὼ δα δάφνες ! — Κι' ἐγὼ φῶς !

Κι' ἐγὼ σ' φωτιὰ μιὰν ὄμορφη π' ἀστράφτον τὰ μαλλιά της».

Κι' ἀφοῦ ὅλες ἐδιηγῆθησαν τὰ ὄνειρά τους, ἐκείνη ποῦχε τὸ παιδὶ ἐτοιμοθάνατο εἶπε :

«Ἰδὲς καὶ εἰς τὰ ὄνειράτα ὁμοιοῦμε, καθὼς καὶ τὲς θέλησες καὶ εἰς ὅλα τ' ἄλλα ἔργα».

Ὁ δὲ ποιητὴς (ἢ ὁ παρακολουθήσας τὴν ἀφήγησιν ἀνὴρ) συμπεραίνει :

«Ἰδοὺ αὐτὲς οἱ γυναῖκες φέρονται θαυμαστὰ αὐτὲς εἶναι μεγαλόφυχες κι' ἄς λένε ὅτι μαθαίνουν ἀπὸ μᾶς, δὲ δειλιάζουν, μολονότι τοὺς ἐπάρθηκε ἡ ἐλπίδα νὰ γεννήσουν τέκνα γιὰ τὴν δόξα καὶ τὴν εὐτυχία. Ἐμεῖς λοιπὸν μποροῦμε νὰ μάθουμε ἀπὸ αὐτὲς καὶ νὰ τὲς λατρεύουμε ἕως τὴν ὕστερην ὥρα».

Καὶ καθὼς ἔλεγε αὐτὰ ἀπομακρύνθηκε ταραγμένος

«Κι' ἀνεῖ πολὺ τὰ βλέφαρα, τὰ δάκρυα νὰ βαστάξουν».

Ὅταν ὁμως ἡ συμφορὰ εἶχε φθάσει εἰς τὴν ὀξυτέραν τῆς φάσιν καὶ ἡ ἐρήμωσις ἐβασίλευε κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς γενικῆς δεήσεως, τῆς ὄντως ἐπιθανατίου,

«οἱ γυναῖκες εἰς τὲς ὁποῖες ἕως τότε εἶχε φανῆ ὁμοία μεγαλοφυχία μὲ τοὺς ἄνδρες, ὅταν δέονται καὶ αὐτὲς, δειλιάζουν λιγάκι καὶ κλαῖνε· ὅθεν προχωρεῖ ἡ Πράξις· διότι ὅλα τὰ φερσίματα τῶν γυναικῶν ἀντιχτυποῦν εἰς τὴν καρδιὰ τῶν πολεμιστῶν, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ὕστερην ἐξωτερικὴ δύναμη ποὺ τοὺς καταπολεμαίει, ἀπὸ τὴν ὁποίαν,

ὡς καὶ ἀπ' ὄλες τὲς ἄλλες, αὐτοὶ βγαίνουν ἐλεύθεροι. Εἶναι προσωποποιημένη ἡ Πατρίδα, ἡ Μεγάλη Μητέρα, θεάνθρωπη, ὥστε νὰ αἰσθάνεται ὅλα τὰ παθήματα, καὶ καθαρίζοντάς τα εἰς τὴν μεγάλην ψυχὴν της ν' ἀναπνέει τὸν Παράδεισο».

«Πολλὲς πληγὲς κι' ἐγλύκαναν γιὰ τ' ἔσταξ' ἅγιομῦρος».

Ἐπειδὴ ἡ «θεάνθρωπος» βλέπει τὸν ἐχθρὸν ἄσπονδον, ἄπονον ἀπὸ τὸ πολὺ πείσμα, καταλαβαίνει ὅτι ἂν τὸ ἔλεος ἔχυνε μέσ' στὰ σπλάγχνα της τοὺς θησαυροὺς του, θὰ τοὺς ἤρεμοῦσε, γιὰτὶ βλέπει πὼς οἱ ἔθνομάρτυρες αὐτοὶ

«Τριαντάφυλλα εἶναι θεϊκὰ στὴν κόλαση πεσμένα».

Τοιαῦτα εἶναι τὰ τραγικὰ σκηνικά, ὅπου

«Ἡ ἐλπίδα περνάει ἀπὸ φριχτὴν ἐρημία μὲ
τὰ χρυσοπράσινα φτερὰ γιομᾶτα λουλουδάκια».

Ἐκρίνα προτιμώτερον νὰ ἐπεκταθῶ ἀναλυτικώτερον εἰς μίαν καὶ μόνην πτυχήν τοῦ τραγικοῦ Λόγου τοῦ ποιητοῦ, πτυχήν ὅπου περικλείεται ἡ τρυφερότης τῶν γυναικῶν, ἡ καρτερία των, ἡ ἀνδρική συμπόνοια, ἡ γενικὴ ἀλληλεγγύη πρὸ τῆς τελειωτικῆς συμφορᾶς, ἐνὸς ἔσμου ἡρώων καὶ μαρτύρων ἀντλούντων ἡρωϊσμὸν ἐνώπιον τοῦ θανάτου. Παραλληλίζω τοὺς ἀντιξοοὺς πειρασμούς, διὰ τῶν ὁποίων ἡ φύσις ἔπραττε τὸ πᾶν διὰ νὰ κατανικήσῃ τὸ μένος τῶν μαρτύρων, χωρὶς νὰ τὸ κατορθώσῃ, πρὸς τοὺς τριπλοῦς πειρασμοὺς εἰς τοὺς ὁποίους ὑπέβαλεν ὁ Σατανᾶς τὸν Ἰησοῦν, μετὰ τὴν τεσσαρακονθήμερον νηστείαν του, πειρασμοὺς τοὺς ὁποίους ὅλους κατενίκησε διὰ τοῦ τελειωτικοῦ ἐκείνου :

«Ἐπάγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ».

Καὶ ὡς γνωστόν, κι' ἐκεῖ, κι' ἐδῶ, ἠκολούθησε τὸ μαρτύριον, ἡ ταφή καὶ ἡ ἀνάστασις.

Ἄν αἱ γυναῖκες, ἀποκοιμίζουσαι τὴν ἀπελπισίαν των, ὠνειρεύοντο ὁράματα ἐλπιδοφόρα, τὰ ὁποῖα ἔκριναν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπατηλά, εἰς

τὴν μακαριότητα ἐν τούτοις, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τὰ πάθη μετέστησαν, εἰς τὴν μακαριότητα τῆς δοξαστικῆς αἰωνιότητος, ἀπεδείχθησαν τὰ δράματα ἐκεῖνα, τῶν ποταμῶν τῶν ἐπαναπανομένων εἰς τὰς θαλάσσας χωρὶς νὰ χάνουν τὴν γλυκύτητά των, τῶν δαφνῶν καὶ τοῦ φωτεινοῦ κάλλους, ὅλα ἀληθῆ — ὑπὸ ἐκδοχὴν ὅμως οὐχὶ ὑλικήν, οὐχὶ ἀνθρωπίνην, ἀλλ' ὑπερβατικήν.

Τὸ πόσον ἔμμονος ὑπῆρξεν εἰς τὸν Σολωμὸν ὁ ψυχικὸς πόνος καὶ ἡ ἀπόλυτος συμπαράστασις εἰς τὸ κορυφωθέν, μέσα εἰς τὸ σπαρασσόμενον Μεσολόγγι, δράμα τοῦ μέχρι ἐσχάτων ἀγωνιζομένου Γένους, καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ κείμενον τὸ προηγηθὲν τῆς ἐπεξεργασίας τῶν Σχεδιασμάτων τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων. Τοῦ κειμένου τούτου, τοῦ ὁποῖου αἱ σελίδες εἶναι σελίδες Ἀποκαλύψεως, σελίδες κρυπτικαὶ καὶ ἀθάνατοι. Παρ' ὅλον τὸ μυστήριον τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸ κείμενον τοῦτο, τὴν Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος, διότι περὶ αὐτῆς πρόκειται, ἡ μόνη καθαρὰ ἀναλάμπουσα εἰκὼν εἶναι καὶ πάλιν τὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ θυσία του. Τραγικὸν μεγαλεῖον ἐνέχουν καὶ ρῖγος προκαλοῦν αἱ φράσεις αἱ περιγραφικαί, ὅπου αἱ Μεσολογγίτισσαι γυναῖκες, πρόσφυγες εἰς Ζάκυνθον, ἀρχόντισσαι εἰς τὸν τόπον των, τὸν ὁποῖον κακαὶ κακῶς ἐγκατέλειψαν, ἀναγκάζονται νὰ ζητοῦν ἐλεημοσύνην ὑπὲρ τῶν μαχομένων. Ἀνατρέχω εἰς μερικὰς γραμμὰς, μόνον, αὐτοῦ τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ κειμένου, ἰσοτίμου, ὡς πρὸς τὸ μεγαλεῖον, μὲ τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Ψαλτηρίου, ὑπερτέρου ὅμως κατὰ τὴν τραγικότητα καὶ τὸν σπαραγμὸν.

«1. Καὶ ἐσυνέβηκε αὐτὲς τὲς ἡμέρας ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἐπολιορκοῦσαν τὸ Μεσολόγγι, καὶ συχνὰ ὀλημερὶς καὶ κάποτε ὀλονυχτὶς ἔτρεμε ἡ Ζάκυνθος ἀπὸ τὸ Κανόνισμα τὸ πολὺ.

2. Καὶ κάποιες γυναῖκες Μεσολογγίτισσες ἐπερπατοῦσαν τριγύρω γυρεύοντας γιὰ τοὺς ἄνδρες τους, γιὰ τ' ἀδέρφια τους, γιὰ τὰ παιδιά τους ποὺ ἐπολεμούσανε.

3. Καὶ στὴν ἀρχὴ ἐντρεπόντανε νὰ βγοῦνε, καὶ περιμένανε τὸ σκοτάδι γιὰ νὰ ἀπλώσουν τὸ χέρι, ἐπειδὴ δὲν ἦταν μαθημένες.

4. Καὶ ἀκολουθῶς ἐβιαζόντανε καὶ ἐσυχροτηράζανε ἀπὸ τὰ παρὰ-
θυρα τὸν ἥλιο πότε νὰ βασιλέψη νὰ βγοῦνε.

5. Ἄλλὰ ὅταν ἐπερισσέψανε οἱ χρεῖτες, ἐχάσανε τὴν ἐντροπή,
ἐβγαίνανε ὀλημερνίς.

6. Κι' ὅταν ἐκουραζόντανε, ἐκαθόντανε στ' ἀκρογιάλι, καὶ συχνὰ
ἐσηκῶνανε τὸ κεφάλι κι' ἀκούανε, γιὰτὶ ἐφοβόντανε μὴ πέση τὸ Με-
σολόγγι.

7. Καὶ τὶς ἔβλεπε ὁ κόσμος νὰ τρέχουνε τὰ τρίστρατα, τὰ σταυ-
ροδρομία, τὰ σπῖτια, τ' ἀνώγεια καὶ τὰ χαμώγεια, τὶς ἐκκλησίες, τὰ
ξωκλήσια, γυρεύοντας.

8. Καὶ ἐλαβαίνανε, χρήματα, πανιὰ γιὰ τοὺς λαβωμένους.

9. Καὶ δὲν τοὺς ἔλεγε κανεὶς τὸ ὄχι, γιὰτὶ οἱ ρώτησες τῶν γυναι-
κῶν ἦταν τὶς περισσότερες φορὲς συντροφευμένες ἀπὸ τὶς κανονιὲς τοῦ
Μεσολογγιοῦ, καὶ ἡ γῆ ἔτρεμε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας.

10. Καὶ οἱ πλέον πάμπτωχοι ἐβγάνανε τ' ὀβολάκι τους καὶ τὸ
δίνανε καὶ κάρανε τὸ σταυρὸ τους κοιτάζοντας κατὰ τὸ Μεσολόγγι
καὶ κλαίοντας».

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶχε παραθέσει ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, ὁ
ἀφωσιωμένος φίλος, ὁ θαυμαστής, ὁ βιογράφος καὶ ὁ εὐλαβὴς ὑπομνη-
ματιστὴς τοῦ Σολωμοῦ. Ἀναφερόμενος εἰς τὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ ποιη-
τὴς ἔγραφε τὸν Λάμπρο, σημειώνει τὰ ἐξῆς :

«Εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, 1826, ὁ Σολωμὸς ἔγραφε τὸν Λάμπρο.
Καὶ τούτου τοῦ συνθέματος ἠθικὸς ἦταν ὁ ἐξωτερικὸς σκοπός, μὲ μέρη
ὅπου εἰκονίζεται ὁ ἐθνικὸς ἀγῶνας. Καὶ ἐνῶ ἐκαταγίνετο ὁ ποιητὴς
εἰς αὐτό, τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὕστερα ἀπὸ ἀθάνατα ἀνδραγαθήματα,
ἐκόντευε νὰ καταποντισθῇ ἀπὸ τὲς ἄγριες καὶ πολυάριθμες δυνάμεις
τοῦ βαρβάρου. Ὁ ἡρωϊσμός μὲς' τὰ βάθη τῆς συμφορᾶς, ἄκρως εἰς
τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγιοῦ, ἀντιχτυποῦσε εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ
ποιητῆ μας. Καὶ βέβαια αὐτὸς δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ὁ ὕστερος εἰς τὸ
νὰ αἰσθάνεται καὶ ν' ἀποδείξη τὴν συμπάθειά του πρὸς τὴν ὑψηλὴ

πολυθρήνητη τραγωδία, ὅπου ἐξετυλίγετο εἰς τὴν ἐκεῖ ἀντίκρου στερεά. Αὐτὴ τὴ συμπάθεια, ἣ ὅποια τότες ἐτίμησε τόσο τὰ ἔθνικὰ φρονήματα τοῦ λαοῦ, καθὼς πρωτύτερα κι' ἔπειτα ἐδοξάσθησαν πολλὰ παιδιὰ του θυσιαζόμενα γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδας, δὲν δύνανται καλύτερα νὰ τὴ μαρτυρήσω, παρὰ μὲ τὲς ὀλίγες γραμμές, σχεδιασμένες ἀπὸ τὸν ποιητὴ σύγχρονα μὲ τὰ συμβάντα».

Καὶ εἰς τὸ σημεῖο τοῦτο ὁ Πολυλάς παραθέτει τὸ ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον ἀνέγνωσα. Ἐπιλέγει δέ :

«Εἰς τοῦτο τὸ κομμάτι φαίνεται ἀπλᾶ χαραγμένη ἡ τοτεσικὴ διάθεση τοῦ πνεύματός του· ἤδη ἐσχεδίαζε τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἔμελλε εἰς τὸ ἐξῆς νὰ εἶναι τὸ κυριώτερον ἔργον τῆς ζωῆς του. — Οἱ Ἑλεῦθεροι Πολιορκημένοι. Καὶ σύγχρονα μὲ τὸ πέσιμο τοῦ Μεσολογιοῦ ἐγράφησαν οἱ σωζόμενες στροφές τοῦ Α'. Σχεδιάσματος».

“Ὅσον πτωχός, ἀσθενής καὶ ἄχρωμος ἂν ἀκούεται ὁ λόγος μου, ἀναφερόμενος ὅμως εἰς τὰ μεγαλεῖα τῆς ἀνωτάτης λυρικῆς ὁμοῦ καὶ ἔθνικῆς φωνῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ προκαλέσῃ συγκίνησιν. Εὐχόμεαι δέ, ὅπως πολλοὶ ἐξ ὧσων μὲ ἐτίμησαν διὰ τῆς παρακολουθήσεώς των, ἀπερχόμενοι ἐκ τῆς αἰθούσης ταύτης καὶ ἀποσυρόμενοι εἰς τὰ ἴδια, πράξουν ὡς συνηθίζω κι' ἐγὼ νὰ πράττω κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ἥτοι νὰ προσφύγουν εἰς πληρεστέραν μελέτην τῶν Σολωμικῶν κειμένων. Ἀπ' αὐτὰ ἀντλοῦνται ὑψηλὰ νοήματα, ἀλλὰ καὶ διαχέεται αἰσθητικὴ εὐφροσύνη. Ἄρκει ἡ ἀνάγνωσις καὶ μόνη τοῦ τρίτου, τοῦ καὶ πληρεστέρου Σχεδιάσματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀναβλύζει φωτεινὴ καὶ γόησσα, ἐν μέσῳ τῆς ἐρημώσεως καὶ τοῦ δεινοῦ πολέμου, ὀλόκληρος ἡ ἔαρινή πειραστικὴ γοητεία, τὴν ὁποῖαν κατώρθωσαν νὰ ὑπερνικήσουν οἱ ἥρωες. Τελειότερον ποιητικὸν κάλλος δὲν κατέχει ὀλόκληρος ἡ παγκόσμιος λυρικὴ δημιουργία.

Ἐπέμεινα εἰς τὸ στάδιον τοῦτο τῆς τελειώσεως τοῦ ποιητοῦ, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἀποκορυφώσεως τῆς μυστικῆς του ἐξάρσεως· δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ μὴ μνημονεύσω ὅτι προηγήθησαν ἄλλα στάδια,

νεανικώτερα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ὑπὸ διαφόρους ἀπλουστέρως μορφάς, πᾶν ἄλλο ἢ ἀπουσίαζεν ὁ ἔρως τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν Ἑλευθερίαν, τὴν Πίστιν, τὴν Πατρίδα, τὴν ἀθλοῦσαν τὸν ὕψιστον ἀγῶνα. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὁ οἴστρος τοῦ ποιητοῦ, ἐνῶ ἔκτοτε ἔφερε τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του, ἐν τούτοις παρήγαγεν ἔργα δυνάμενα νὰ παραλληλισθοῦν πρὸς Πινδαρικές ᾠδὰς, προσεγγίζοντα οὕτω τὰς ἐμπνεύσεις καὶ παρορμήσεις τῶν ἐθνικῶν ἀνατάσεων τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν χρεωστοῦμεν τὸν Ὕμνον εἰς τὴν Ἑλευθερίαν, τὸν διαιωνίζοντα καὶ συμβολικῶς τὴν δόξαν τοῦ ποιητοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ἐπαναλάβω τοὺς δύο στίχους τῆς Δαντικῆς Κωμωδίας, μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιστέφεται ὁ Ὕμνος :

*Libertà vo cantando, ch' è si cara
come sa chi per lei vita rifiuta,*

δηλαδή «ψάλλω τὴν Ἑλευθερία, πὺν εἶναι τόσον ἀγαπητή, καθὼς γνωρίζει ὅποιος γι' αὐτὴν γίνεται ἀρνητῆς κι' αὐτῆς τῆς ζωῆς».

Ἀρμόζει, νὰ ἀκουσθοῦν ὡς κατακλείς τῆς δοξαστικῆς ἡμῶν τελετῆς, οἱ ἠρωϊκοὶ τόνοι στροφῶν τινῶν τοῦ Ὕμνου :

Τρέχουν ἄρματα χιλιάδες
Σὰν τὸ κῦμα εἰς τὸ γυαλό·
Ἄλλ' οἱ ἀνδρεῖοι παλληκαράδες
Δὲν ψηφοῦν τὸν ἀριθμό.

ὦ τρακόσιοι! σηκωθῆτε
Καὶ ξανάλθετε σὲ μᾶς·
Τὰ παιδιὰ σας θέλ' ἰδῆτε
Πόσο μοιάζοντε μὲ σᾶς.

.

Καὶ ἐσὺ ἀθάνατη, ἐσὺ θεία,
Πὺν ὅ,τι θέλεις ἠμπορεῖς,
Εἰς τὸν κάμπο, Ἑλευθερία,
Ματωμένη περπατεῖς.

.
Μέσ' τὰ χόρτα, τὰ λουλούδια,
Τὸ ποτήρι δὲν βαστῶ·
Φιλελεύθερα τραγούδια
Σὰν τὸν Πίνδαρο ἐκφωνῶ.

Ἐπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ιερά,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
Χαῖρε, ὦ χαῖρε Ἐλευθεριά!